

Čovjekova odgovornost i kulturna samosvijest prema zaštiti okoliša

Vlahović, Lana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Philosophy and Religious Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:260:754267>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repozitorij Fakulteta filozofije i religijskih znanosti

Repozitorij diplomskih i doktorskih radova

Repository / Repozitorij:

[REPOSITORY OF FACULTY OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES - Repository of master's thesis and phd](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET FILOZOFIJE I RELIGIJSKIH ZNANOSTI

Lana Vlahović

**ČOVJEKOVA ODGOVORNOST I
KULTURNIA SAMOSVIJEST PREMA
ZAŠTITI OKOLIŠA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET FILOZOFIJE I RELIGIJSKIH ZNANOSTI

Diplomski studij filozofije

Lana Vlahović

**ČOVJEKOVA ODGOVORNOST I
KULturna SAMOSVIJEST PREMA
ZAŠTITI OKOLIŠA**

DIPLOMSKI RAD

doc. dr. sc. Luka Janeš

Zagreb, 2022.

Sažetak:

Uloga čovjeka u brizi za okoliš povezuje se s odgovornim pristupom prema resursima koje nam je podarila priroda. Ekološka etika nastaje kao novija grana filozofije te nastoji protumačiti odnos čovjeka prema prirodi, nudeći mnoge smjerove i mišljenja u stavovima o položaju čovjeka spram okoliša. Pitanja koja su povezana s problemom okoliša najčešće se povezuju s razvojem industrije i gospodarstva koji su najveći eksploatatori prirodnih sirovina, energije te ostalih materijala i namirnica. U ovom radu otvara se još jedan pogled na odgovornost čovjeka prema okolišu koji gleda na podrijetlo brige o okolišu u kulturi i religiji, koja započinje čovjekom kao samosvjesnim bićem koji osim samoga sebe može suosjećati i razmišljati o svijetu oko sebe. U radu će se naglasiti glavni smjerovi u ekološkoj etici kao i njihovi predstavnici, a zaključno slijedi pregled bioetičkih problema povezanih s propadanjem okoliša.

Ključne riječi: ekologija, ekološka etika, bioetika, okoliš, odgovornost

Summary:

The role of human in caring for the environment is connected with a responsible approach to the resources given to us by nature itself. Ecological ethics emerged as a newer branch of philosophy and tries to interpret the relationship of man to nature, offering many different directions and thoughts in terms of the position of man in relation to the environment. Issues related to the environmental problem are most often associated with the development of industry and the economy, which are the biggest users of natural raw materials, energy and other materials and food. This paper opens another view of human responsibility towards the environment, which looks at the origin of care for environment in culture and religion, which begins with man as a self-aware being who, apart from himself, can sympathize and think about the world around him. The thesis will emphasize the main trends in environmental ethics as well as their representatives, and finally in conclusion it shows an overview of bioethical problems that include environmental declension.

Key words: *ecology, ecoethics, bioethics, environment, responsibility*

Sadržaj

UVOD	1
1. ČOVJEK KAO SAMOSVJENO BIĆE	2
1.1 Čovjekova svijest i samosvijest	3
1.1.1 Nastanak ekološke svijesti	4
1.2 Etička i moralna refleksija čovjeka	5
1.3 Čovjekova odgovornost	8
1.3.1 Odgovornost kao obveza prema slobodi i zaštiti prirode	9
2. POLOŽAJ ČOVJEKA U ODNOSU NA OKOLIŠ	11
2.1 Biocentrizam	12
2.2 Antropocentrizam	14
2.3. Ekocentrizam	16
2.4. Patocentrizam	18
2.5 Holizam	19
2.6 Problem speciesizma	20
2.7. Dubinska ekologija	22
3. KULTUROLOŠKI I RELIGIOZNI IZVORI POTEBE ZA BRIGOM O OKOLIŠU KROZ POVIJEST	24
3.1. Ekološka svijest u zapadnoj kulturi i religiji	26
3.2. Ekološka svijest u istočnoj kulturi i religiji	30
3.3. Islamska tradicija o očuvanju okoliša	33
3.4. Kulturološke sličnosti i razlike u ekološkoj svijesti	35
4. BIOETIKA: SUVREMENA PITANJA POVEZANA S EKOLOGIJOM I EKOLOŠKOM ETIKOM	37
4.1. Održivi razvoj u ekologiji	37
4.2. Globalizacija u ekološkoj etici	42
4.3 Problemi zaštite prirode i okoliša	45

4.4 Dodatak: Neki od modernih načina za podizanje svijesti za očuvanjem okoliša	47
ZAKLJUČAK	50
Popis literature:	52
Životopis:	56

UVOD

Jedan od suvremenih problema u svijetu na kojemu se bazira ovaj rad, a potrebno ga je produbiti započevši od samih korijena, jest problem čovjekove brige spram okoliša. Naime – na koji način i iz kojih razloga postoji ljudska potreba da brine o okolišu i zašto je ujedno čovjek sam svim silama pokušava razoriti?

Ovaj rad podijeljen je na ukupno četiri temeljna poglavlja. Prvo poglavlje čini jednostavan uvod u problematiku teme koja je bazirana na samom podrijetlu čovjeka kao razumnoga bića koje ima sposobnost djelovanja na svijet. U prvom poglavlju sažima se struktura i problematika svega onoga što čovjeka čini čovjekom i samosvjesnim bićem, a odnosi se i na sam okoliš.

U drugom poglavlju pod nazivom „Položaj čovjeka u odnosu na okoliš” objasnit će se pojedina raspodjela u mišljenjima predstavnika različitih smjerova koji objašnjavaju odnos čovjeka i okoliša. Stavovi prema okolišu u ovome poglavlju predstaviti će se kroz *biocentrizam*, *antropocentrizam*, *ekocentrizam*, *patocentrizam*, *holizam*, *problem specizma*, i noviju *dubinsku ekologiju*.

U trećem poglavlju, kao što i sam naslov „Kulturološki i religiozni izvori potrebe za brigom o okolišu” govori, nastoje se iznijeti stavovi čovjeka kao kulturološkog i religioznog bića spram brige o okolišu, s naglaskom na religiju kao bitan čimbenik u razlikovanju istočne i zapadne kulture. U ovom poglavlju pokušat će se naznačiti da unatoč kulturološkim i religioznim razlikama u svijetu postoji neki zajednički cilj koji veže sve kulture.

U posljednjem poglavlju dolazi se do suvremenih pitanja vezanih uz probleme s okolišem u bioetici koja su trenutno aktualna, a tiču se održivog razvoja, globalizacije i sve većeg problema onečišćenja okoliša. U ovome poglavlju dodatno će se objasniti i mogućnosti uz koje bi se mogla poboljšati kvaliteta života na Zemlji svijet živih bića. U zaključnom dijelu rada sažimaju se sva prijašnja poglavlja, nakon čega se postavlja samo jedno pitanje: Zbog čega, unatoč svemu iznesenom, čovjek i dalje nije u stanju poštivati sebe i svoj okoliš?

Cilj ovoga rada nije puko nabrojanje globalnih problema vezanih uz zagađenje okoliša, iako ih je potrebno izložiti. Cilj ovoga rada jest ponovo iskopati temelje na kojima počivaju prirodni i moralni zakoni, kao i nagoni čovjekove potrebe za brigom o okolišu.

1. ČOVJEK KAO SAMOSVJESNO BIĆE

Klasična definicija čovjeka glasi da je čovjek *animal rationale*. Razum je dakle ono što čovjeka odjeljuje od ostalih životinja te ga čini drugačijim i sposobnim za preživljavanje. Korištenje oruđa, razvoj tradicije, mogućnost napretka, apstrakcija i samosvijest samo su neki od glavnih obilježja koje čovjeka razlikuju od ostalih životinja na Zemlji. Pomoću apstrakcije i samosvijesti čovjeku je dana mogućnost refleksije na svoje postupke i djelovanje. Pomoću jezika, čovjek je u mogućnosti razlikovati i imenovati stvari i bića, a jezik omogućuje i komunikaciju s društvom, kao i stvaranje i čuvanje informacija za bolje snalaženje budućih generacija. Oslobođen od životinjskog nagona, čovjek pomoću svojega razuma stvara društva i kulturu, te se odvaja od prirode, kojoj se neće prilagođavati u potpunosti, već će pokušati prirodu “napraviti sebi po mjeri” uz pomoć sve složenijih alata kojima gradi svoju kulturu i civilizaciju.¹

Bochenski u svome *Uvodu u filozofsko mišljenje* slikovito opisuje čovjeka kao “čudnovatu životinju” koja posjeduje malo toga što ostale životinje posjeduju kako bi preživljavale, a opet unatoč svojoj biološkoj siromašnosti spram ostalih životinja, on postaje vladar sve prirode. Nameće se čitavom životinjskom svijetu te kao “parazit” iskorištava prirodu pomoću najmoćnijeg oružja – uma. Čovjek je misleće i duhovno biće koje je sposobno za beskrajni napredak, koji mu je pak potreban u potrazi za smislom i zadovoljenjem svojih umnih i fizičkih potreba.² Problem koji nastaje jest čovjekov ubrzani napredak koji priroda sve manje uspijeva pratiti. Jedini koji je sposoban ispraviti taj problem jest čovjek.

Zbog svoje etičnosti, čovjek je sposoban djelovati moralno ispravno ili moralno neispravno, a u sredini čovjekove moralnosti uvijek stoji moralni imperativ koji glasi: »dobro treba činiti, a zlo izbjegavati«. Taj moralni imperativ odražava se u kulturi i religioznosti ljudskoga bića, koje se trudi svim silama uljepšati si boravak na kugli zemaljskoj. Dakako da se uz pojam etike mora vezati i moralno djelovanje, koje pak ovisi o čovjekovoj samosvijesti i odgovornosti za posljedice prouzročene vlastitim postupcima. U ovome poglavlju slijedi prikaz temeljnih obilježja čovjeka koja su potrebna ljudskoj vrsti da moralno djeluje, a poglavlje će poslužiti kao svojstveni uvod u odnos čovjeka prema okolišu.

¹ Usp. Šestak, 2009., 2.-18. str.

² Usp. Bochenski, 1997., 79.-89. str.

1.1 Čovjekova svijest i samosvijest

Čovjek je kao razumna životinja ujedno i jedino samosvjesno biće za koje znamo da postoji na Zemlji. Samosvijest označava čovjeka koji nije isključivo produkt vlastitih misli, već je čovjek mislilac koji ima sposobnost proučavati svoje vlastite misli. Samosvijest je dakle mogućnost čovjeka da spozna samoga sebe. Svoje misli čovjek može nadalje evaluirati, razmišljati o njima i na kraju uz pomoć misli čovjek ima mogućnost donošenja odluka kao i sposobnost logičkog zaključivanja. Samosvijest odgovara na pitanje “Tko sam ja?” i stvara unutarnju sliku o samome sebi u pojedincu.

Racionalnost, samosvijest, osjet ugone ili boli i moralno djelovanje temelji su koji čine osobnost ljudskoga bića, a koriste se u novoj medicini kako bi se dokazalo stanje svijesti čovjeka. Tomašević u svom radu pod nazivom “Ontološko i funkcionalističko shvaćanje osobe: bioetička rasprava” predstavlja nekoliko filozofa koji govore o samosvijesti na različit način, a kako bi ukazao na posebnost osobe. Tako je na primjer, prema N. M. Fordu individualnost znak i utemeljenje pojma osobe, a njegova misao temeljena je na poznatoj Boetijevoj definiciji osobe (*ratioanlis naturae individu substantia*). Pod individualnošću koja se prema Fordu postiže podizanjem individualnoga karaktera, može se smatrati samosvjesnost. S druge strane, P. Singer, jedan od predstavnika utilitarističke etike, osobu smatra razumskim i samosvjesnim bićem samo onda, kada osjeća ugodu i bol, te prema tome samosvijest prema Singeru ne mora pripadati svim ljudima. Tako samosvijest prepisuje na primjer čimpanzama, koje se prepoznaju u ogledalu i mogu komunicirati putem znakovnog jezika.³

O govoru o osobi nužno je spomenuti i prvu temeljnu raspravu o poimanju osobe koju dugujemo Augustinovoj antropologiji. Augustin (4. st.) u svome djelu *De Trinitate* definira osobu (*persona*) kako bi mogao objasniti način bivanja Trojstva, te je tako uspješno naglasio posebnost Oca, Sina i Duha Svetoga koji dijele jednu Božju narav. »Možemo li kazati da je Trojstvo tako u Bogu te je neki dio Boga, ali da ono nije Bog? Svaki je pojedini čovjek koji nije svime što pripada na njegovu narav slika Božja, samo po razumnosti jedna osoba i slika je Božja u razumnoj duši. Ono pak Trojstvo čemu je čovjek slika nije ništa drugo goli, cijeli, Bog: nije ništa drugo nego, cijelo, Trojstvo. Ništa ne pripada Božjoj naravi što ne pripada Trojstvu. Tri su Osobe jedna supstancija, a ne kao što je svaki čovjek jedna osoba« (Sv. Augustin, (2009.), XV, 11.). Definicija osobe prema Augustinu, iako on u objašnjenju ne koristi sami pojam osoba, može se objasniti kao čovjek u kojemu je uključena subzistencija, samosvijest, spoznavanje,

³ Usp. Tomašević, 2011.

htijenje i ljubav. Razne varijacije na Augustinovu definiciju osobe još se i danas koriste u filozofiji.⁴

Augustin na svome putu prema detaljnom objašnjenju postojanja Apsolutne istine i duhovnosti ljudske duše polazi od sumnje koja se očituje u iskustvu samosvijesti djelujućeg subjekta. »Augustin razlikuje dvije razine samopoznavanja, od kojih prvu i temeljnu naziva *nosse se* (samosvijest), u kojoj nije moguća zabluda, i *cogitare se* (poznavanje sebe), gdje je moguća zabluda« (Mišić, 1996.). Još mnogi drugi filozofi u definiranju pojma osobe koriste pojam samosvijesti, tako da možemo reći da ljudski čini uz pomoć samosvijesti i racionalnoga uma određuju čovjeka kao osobu.

1.1.1 Nastanak ekološke svijesti

Kada se govori o samosvijesti mora se naglasiti da ona ostavlja veliki utisak na funkcioniranje, razumijevanje i suosjećanje s prije svega, drugom osobom, ali i s cjelokupnim svijetom. U tom smislu može se raspravljati i o čovjekovoj potrebi za brigom za okoliš.⁵ Potreba za brigom o okolišu bila bi produkt naše samosvijesti, koja se odražava i na okolni svijet koji uključuje ostala živa bića i svu prirodu. Čovjek uz mogućnost procjenjivanja, rasuđivanja, zaključivanja i slobodne volje ima bezbroj mogućnosti koje se tiču njegovog postupanja prema okolišu. Slobodna volja čovjeku daje prostora za razvoj, mišljenje, stavove, odluke i postupke koji na kraju mogu rezultirati pozitivnim ili negativnim ishodom.

O ekološkoj svijesti može se govoriti u smislu pitanja povijesnog statusa i stupnjeva razvoja društva prema okolišu, koji se razvijaju u samome odnosu društva i kulture prema okolišu, o čemu će više biti rečeno u trećem poglavlju. Razvoj ekološke svijesti ima više smjerova. Jedan smjer označava razvoj ekološke svijesti zbog velikog onečišćenja okoliša koje je ostavilo posljedice na čovjeka i zemlju, a s druge strane ekološka svijest postoji kako bi se spriječilo onečišćenje okoliša. S porastom ekoloških problema i onečišćenja, ekološka svijest sve se više podiže u nacionalnim i međunarodnim sustavima predlaganjem zakonskih propisa i mjera o upravljanju prirodnim resursima. Mnoge industrije počinju se okretati “zelenom poslovanju” koristeći prihvatljivije prirodne resurse, obnovljive i biološki razgradljive sirovine kao i ambalažu koju je moguće reciklirati. Zakonske mjere zaštite okoliša praktički nisu prostojele do prije svega jednoga desetljeća, a u nekim državama još uvijek nisu prisutne, no to

⁴ Usp. Mišić, 2019.

⁵ Okoliš je prirodno okruženje koje uključuje zrak, tlo, vodu, klimu i sva živa bića u ukupnosti uzajamnog djelovanja. Okolišu se pridodaje i kulturna baština kao dio okruženja koju je stvorio čovjek. (Đikić, 2001.)

ujedno ne znači da svijest pojedinaca nije zaokupljena ovim problemom današnjice.⁶ Arne Næss, poznati norveški filozof koji zastupa *dubinsku ekologiju* smatra kako proces samog sazrijevanja čovjeka podrazumijeva širenje vlastite identifikacije, odnosno samorealizaciju.⁷

1.2 Etička i moralna refleksija čovjeka

Moral i etika, iako se razlikuju po definiciji, imaju zajedničku, refleksivnu narav.⁸ Moral se uvijek odnosi na društveni pothvat, dok je etika grana filozofije koja promišlja o moralu, moralnim problemima, sudovima i normama. Moral bi se dakle definirao kao skup općeprihvaćenih pravila ponašanja u društvu, dok je etika filozofska disciplina koja proučava moral i bavi se ljudskim djelovanjem. Ovi pojmovi mogu se koristiti kao sinonimi u slučaju kada želimo za nešto reći da je “dobro” ili “ispravno”, jer onda možemo reći da je nešto “moralno” ili “etično” (ili “nemoralno” i “neetično”).⁹

Razvoj etike¹⁰ započeo je još u antici te se razvija sve do današnjega vremena. Sokrat (4. st. pr. Kr.) je samo jedan u nizu grčkih filozofa koji je razmišljao o moralu, iako još tada moral kao pojam nije postojao. U dijalogu *Kriton*, Sokrat refleksijom dolazi do tri principa koja obvezuju ispravno ljudsko djelovanje: da se nikada ne naudi nikome, da se održi svoje obećanje, te da se poštuje roditelje i učitelje. Ipak, kada govorimo o načinu na koji društveni sistem funkcionira, moralne vrijednosti se u skladu s promjenama u društvu mijenjaju i ostavljaju pozitivne ili negativne posljedice na kulturu, politiku kao i na samoga pojedinca.¹¹

Dakle, možemo zaključiti da unutar različitih kultura i religija slijede i različite norme i pravila koja čine moralnoga čovjeka. Na moralno djelovanje možemo gledati sa strane zakona, ono nam je pisano pravilo koje određuje kako se trebamo ponašati ili sa strane vlastitoga djelovanja, gdje mi sami odabiremo i prosuđujemo kako ćemo djelovati. Uz pitanje morala usko se veže i pitanje slobodne volje pojedinca i odgovornost. Razumnom čovjeku dana je slobodna

⁶ Usp. Afrić, 2002., 578.- 594. str.

⁷ Usp. Škrbec, 2000., 88. str.

⁸ Usp. Čović, 2004., 91.-.

⁹ Usp. Frankena, 1963., 2.-11. str.

¹⁰ Osnovna podjela etike dijeli se na teorijsku i praktičnu etiku, prema kojima teorijski dio etike čine normativna i deskriptivna etika (konzekvencijalistička, deontološka, i etika vrlina), dok praktičnom dijelu etike pripada bioetika (Frankena, 1963., 2.-11. str.).

¹¹ Usp. Frankena, 1963., 2.-11. str.

volja pomoću koje odabiremo hoćemo li djelovati moralno ili nemoralno, a nakon učinjenog djela, čovjek za sobom snosi i određenu odgovornost. Tako u društvu i prema nekim zakonima, zbog nemoralnih odluka čovjek kao posljedicu dobiva neku sankciju.¹²

Moralno djelovanje samo po sebi uključuje i osviještenost čovjeka o situaciji u kojoj se nalazi, što je u stvari čin stvaranja moralne prosudbe koji na kraju rezultira donošenjem praktične odluke na temelju te prosudbe. Za prosudbu moralnih čina čovjeku je potrebna refleksija, koja se može podijeliti na *praktičnu moralnu refleksiju* i *teorijsku refleksiju*. Praktična moralna refleksija odnosi se na korist pri moralnoj orijentaciji i djelovanju. Teorijska refleksija služi sa spoznavanje i objašnjenje pojava u svijetu.¹³

Prema članku pod nazivom “Prava živog svijeta i etičnost čovjekova djelovanja prema prirodnom svijetu”, autori naglašavaju četiri vladajuće etičke pozicije koje opisuju različite načine čovjekova djelovanja. Spominje se deontološka etika ili etika dužnosti, utilitarna etika ili etika korisnosti, etika osjećaja te situacijska etika ili etika okolnosti. Deontološka etika proizlazi iz čovjekove dominacije nad prirodom u smislu odgovornosti i slobode prema brizi o prirodi. Potječe od Immanuela Kanta, a čovjekova intrinzična vrijednost prema deontološkoj etici sa sobom nosi ne samo pravnu odgovornost prema čovjeku, nego i prema ostatku su-svijeta.¹⁴ Prema utilitarizmu, briga o okolišu je recipročna našoj koristi od samoga okoliša. Za ispunjenje očekivanja utilitarista, potrebno je mjerenje korisnosti učinka gdje korist uvijek mora prevladati štetu.¹⁵ Suosjećanje s drugim živim i neživim bićima karakteristika je osjećajne etike. Takva etika sućuti, može ostaviti pozitivan ili negativan utjecaj na okoliš, što ovisi o

¹² Isto.

¹³ Usp. Čović, 2004., 91.-93. str.

¹⁴ »Dakle osim izravne dužnosti prema drugom čovjeku čovjek ima i neizravnu dužnost voditi brigu o ostatku živog svijeta. S obzirom na problem rješavanja ekološke krize, kojoj je sam pridonio, on ima etičku dužnost voditi brigu o svom okolišu koji je sve više ugrožen, kako zbog sebe tako i zbog budućih generacija (antropocentrička motivacija). Međutim iako proizlazi iz tog antropocentričkog shvaćanja, etika dužnosti može se razviti i iz respekta života kao takvoga, koji čovjek nije sam stvorio, odnosno zbog davanja intrinzične vrijednosti životu uopće (biocentrizam)« (Poljak, 2018.).

¹⁵ »Primjerice, laboratorijska istraživanja nad životinjama mogu se provoditi, no samo ukoliko njihovo korištenje maksimizira korist u odnosu na štetu, nepristrano uvažavajući interese i ljudi i životinja. Hipotetski, što je veća korist trebala bi biti i veća vjerojatnost da će ljudi više skrbiti o svom su-svijetu, no praksa ne potvrđuje takav stav. Kao što zaključuje Visković (2009.:317), »životinje su samo stvari i sredstva ljudskih ciljeva i bez bilo koje kakve inherentne vrijednosti, tj. vrijednosti po sebi, koja može konkurirati potrebama i vrijednosti ljudi« (Poljak, 2018.).

našim osjećajima (gađenje, strah, milost, sreća..) koji odlučuju o moralno ispravnom ili neispravnom postupanju. Kao što i sama riječ govori, etika okolnosti kod brige o okolišu primarno uzima u obzir svoje potrebe i htijenja.¹⁶

¹⁶ Usp. Poljak, 2018. 197.-199. str.

1.3 Čovjekova odgovornost

Odgovornost kao pojam ne mora se odnositi isključivo na čovjeka kao pojedinca. Odgovornost mogu imati i razne institucije vezane uz politiku, društvo i korporaciju. No, i sam Aristotel govori da je za čine odgovoran onaj tko ih i prouzroči. *Odgovornost* kao pojam može se sagledati na više načina. U radu pod naslovom “Etički vidici čovjekove odgovornosti”, Ivan Koprek nabraja tri načina upotrebe pojma odgovornosti: *deskriptivni*, *proskriptivni* i *askriptivni*. *Deskriptivni* ili opisni način izriče odgovornost u smislu uzročno-posljedičnog odnosa između počinitelja i čina s posljedicom bez etičke validacije čina. *Proskriptivno* ili propisno podrazumijeva pojam odgovornosti kao »moralnu ili pravnu obvezu da se nešto učini ili ne«. *Askriptivno* ili pripisano značenje pojma odgovornosti odnosi se na prosudbu osobe koja djeluje u skladu ili protiv zakona i morala. Odgovornost se također može dijeliti na subjektivnu odgovornost, gdje je osoba okrenuta prema svojoj svijesti i prema samome sebi, te odnosnu odgovornost prema kojoj je čovjek odgovoran prema drugome biću.¹⁷

Čovjekova odgovornost usko je povezana s moralom i slobodnom voljom. Kod čovjeka kao bića koje može misliti i kojemu je dana slobodna volja, postoji i moralna odgovornost po kojoj bi trebao djelovati.¹⁸ Uz spoznaju, sloboda je bitan element koji čovjeka čini čovjekom, te je dio čudorednoga čina (*actus humanus*), koji se može pretvoriti u ljudsku praksu, pa se tada govori o čudorednom djelovanju koje se pruža prema nekoj svrsi. Čovjekova sloboda filozofski se shvaća kao bitni dio određene naravi koja se još naziva i mogućnost izbora. Ta sloboda od nečega i sloboda za nešto može se podijeliti ovako: mogućnost izbora između djelovanja i nedjelovanja (*libertas excercitii*), mogućnost izbora između dvije vrijednosne suprotnosti (*libertas contrrretatis*) te kao mogućnost izbora unutar različitih inačica iste vrijednosne odrednice (*libertas specificationis*).¹⁹

Iz evolucijske perspektive, naglasak se stavlja na važnost empatije u sisavaca, koja je prijeko potrebna za što bolji prijenos gena, zbog adekvatnije brige za potomke. Empatija dakako kod čovjeka utječe i na razvoj društvenih odnosa. Upravo empatija prema bližnjima potiče moralnost u čovjeka, koji je ujedno i duhovno biće koje nije ograničeno isključivo na vlastite gene. Roditeljska skrb nije isključivo vezana za vlastite potomke, već može biti usmjerena

¹⁷ Usp. Koprek, 2009., 150-155. str.

¹⁸ Usp. Frankena, 1963., str. 62.-73. str.

¹⁹ Usp. Koprek, 2009., 155-158. str.

prema drugoj djeci, kao i prema ostalim živim bićima. Takvu skrb, ali nagonske naravi, možemo promatrati i kod ostalih životinja, te su mnogima poznate situacije u kojima jedna vrsta životinje odgaja druge umjesto svojih ili uz svoje vlastite potomke. Poznat je i rimski mit o odbačenoj braći Romulu i Remu, koje je umjesto majke hranila vučica, a slični slučajevi u kojim životinja pokušava zbrinuti izgubljeno dijete, moguće je, postoje i van mitova.²⁰

1.3.1 Odgovornost kao obveza prema slobodi i zaštiti prirode

Čovjek od svih živih bića na zemlji ima najveći utjecaj na okoliš te o njemu na kraju ovisi opstanak života na zemlji. S vremenom postaje upravljačem prirode te je mijenja i usmjerava prema vlastitoj volji koja je potaknuta hedonizmom i materijalizmom. Jednom riječju – pohlepom. Takav pristup okolišu, to jest iskorištavanje datih prirodnih resursa dovodi do ekološke krize, koja pak nastaje kao posljedica manjka ekološke svijesti i morala. Zaboravljajući na odgovornost koju čovjek treba imati prema prirodi, čovjek sam dovodi do patnje cjelokupnu ekološku ekumenu.²¹

Pitanje odgovornosti aktualno je pitanje i u modernom društvu. Što se tiče čovjekove odgovornosti za okoliš, to pitanje postaje aktualno šezdesetih godina prošlog stoljeća razvojem industrije, pri čemu se pokušava osvijestiti društvo o potrebi odgovornog ponašanja prema okolišu. Čovjek se smatra sposobnim za procjenu moralnog dobra u kontekstu čovjeka kao moralnoga bića, a ta sposobnost ujedno znači načelo odgovornosti koje bi trebalo održati opstanak ljudskoga života, kao i svog ostalog živućeg na zemlji. Globalni problemi suvremenog društva uključuju probleme vezane uz kvalitetu i svetost života koji su pali pod utjecaj napretka koji je sve manje okrenut odgovornosti, a sve više profitu.²²

Ova pitanja pripadaju *etici odgovornosti* čiji razvoj dugujemo jednom od začetnika *socijalne ekologije*, Mureayuu Bookchinu koji se bavi i razvojem *neohumanističke* vizije ekologije, a koja je temeljena na etici odgovornosti.²³ Etika odgovornosti u principu počiva na

²⁰ Usp. <https://www.zmescience.com/other/feature-post/feral-children/>, 20.7.2022.

²¹ Usp. Pozaić, 2004., 177.- 202. str.

²² Usp. Cifrić, 2007., 81.-87. str.

²³ Jonasova biocentristička etika odgovornosti spada pod njegovu *filozofiju života* koja se bazira na ontloškom sjedinjenju filozofije duha i filozofije organizma prema kojem je u organskom dijelu sadržano već i duhovno, a duhovno je uvijek dio organskog (npr. Sloboda je dio prirode te se tijelo tako može smatrati formom slobode).

odgovornosti i poštivanju bitka oko nas. Glavnim predstavnikom *neohumanizma* smatra se Gilles Clément, koji se zalaže za stav da čovjek u prirodi treba djelovati prema principu sklada, a ne protivnosti. U Hrvatskoj veliku zaslugu razvoja socijalne ekologije pripisujemo profesoru i akademiku Ivanu Cifriću, koji je objavio više od stotinu znanstvenih radova i proveo mnoga istraživanja koja se odnose na pitanja društva i okoliša.²⁴

Čovjeka kao bića kojem su dane sloboda i moralna dužnost, Jonas pokušava osvijestiti u smjeru etičkog promišljanja o odnosu čovjeka prema okolišu. (Usp. Jurić (2010.).

²⁴ Usp. Tomašević; Jelčić, 2021., str. 490.-491. str.

2. POLOŽAJ ČOVJKA U ODNOSU NA OKOLIŠ

Razumno je misliti da je čovjeku potreban okoliš kako bi mogao uopće opstojati. Tek u 21. stoljeću nastaje *ekološka etika* kao dio filozofije koji nastoji protumačiti odnos čovjeka prema prirodi, a kroz ovaj rad će se moći uvidjeti da potreba za ekološkom etikom postoji i više stoljeća unazad. Kroz 21. stoljeće ekološka etika se razvija, a kao što je to običaj kod svake filozofije, i ovdje nastaju različite pozicije i stavovi o odnosu čovjeka prema prirodi. Klasična podjela tih pozicija dijeli se na biocentrizam, patocentrizam i holizam, no između postoji još mnogo pozicija koje su više ili manje radikalne ili se više ili manje slažu s pojedinim nastojanjima klasičnih pozicija ekološke etike. Najpoznatija stajališta danas nazivaju se biocentrizam, antropocentrizam i ekocentrizam, a noviji smjerovi poput holizma i dubinske ekologije postaju sve popularniji u današnjem svijetu.

O moralnoj i pravnoj odgovornosti prema članovima zajednice koji sami ne mogu biti niti moralno niti politički uključeni, progovara i Ante Čović u znanstvenom radu pod naslovom “Bioetička zajednica kao temelj odgovornosti za ne-ljudska bića”. Dakako da je čovjek jedino sposobno biće za koje uopće znamo da bi moglo moralno i politički prosuđivati o sudbini i pravima nemoralnih bića, a to je ujedno i njegova odgovornost i dužnost. Prema Čoviću, ljudska odgovornost zasniva se na asimetričnom zajedništvu koje povezuje sve centrizme i redukcionizme koji će se opisati u ovome poglavlju.²⁵

Donald Worster u svome djelu *Nature's Economy* progovara o velikoj ulozi prirode u čovjekovu životu te kako čovjek uništava, iskorištava i mijenja prirodu, umjesto da nauči živjeti sukladno s prirodnim poretom. Worster ističe da ljudi ne mogu živjeti usukladivo sa Zemljom i iskoristiti sve njene prednosti sve dok ne nauče prihvatiti prirodu kao njihovu “učiteljicu” te se prilagode njenom ritmu.²⁶ Nadalje slijedi prikaz glavnih predstavnika i pozicija u mišljenju odnosa čovjeka prema prirodi.

²⁵ Usp. Čović, 2007.

²⁶ Usp. Worster 1994., 7. str.

2.1. Biocentrizam

Iako je čovječanstvo već duže vrijeme svjesno razornosti koja prati razvoj gospodarstva i tehnike, tek je u ovom stoljeću započelo ekološko-etičko razmišljanje o modelima koji bi spriječili štetne posljedice takvog djelovanja. Godine 1915. njemački liječnik i misionar Albert Schweitzer putujući Afrikom prvi je pokušao objasniti važnost etike i to na način da je život okarakterizirao kao svetinju. Njegovo načelo počivalo je na temeljima strahopoštovanja, te je smatrao da se jedino takvim pristupom čovjeka prema životu može izgraditi i njegova odgovornost prema samome sebi. Nametao je parolu da je život svakoga i sviju jednako važan i jednako vrijedan poštovanja, bez iznimke. No, i sam Schweitzer uočio je posljedice takvog načela koje su u svojoj konačnici ipak imale za potrebu stvoriti piramidu vrijednosti života. Hrana kao glavni pokretač ljudskog života, u okviru tog načela izuzimala je konzumaciju životinja kao hrane za ljude, što je bio veliki nedostatak. Nadalje, promatrao je život bakterija koje su predstavljale opasnost u obliku bolesti za ljude, a koje je valjalo je uništiti da bi čovjek preživio. Stoga se pokazalo da je načelo strahopoštovanja koje bi čovjek primjenjivao na samome sebi nedostatno u više fragmenata ljudske opstojnosti.²⁷

Neki radikalniji biocentrici kao što je bio i S. Hampshire su zastupali tezu da prirodni poredak mora biti cijenjen kao skup bezuvjetnih interesa i poštivanja, koje je tek onda moguće označiti kao moralno. Smatrali su da je potpuno isto umre li čovjek ili biljka, jer u oba slučaja radi se o živom biću. Meyer-Abich zastupajući takvu tezu postavlja pitanje etičke norme koja bi vrijedila u slučaju “umiruće biljke”, a njegova teorija seže do granica njegovog stava da sama priroda u ljudima budi misli i osjeća, te da čovjekova sloboda nije ništa drugo do sloboda prirode.²⁸

Umjerene pak biocentrične teze ipak su prihvatljivije u smislu poštivanja analogije pojma života. Jonas tumači život kroz pojam slobode naglašavajući da se na vegetativnoj razini života sloboda ističe u fenomenu izmjene tvari, odnosno da je potreba pojedinog organizma zapravo oblik intencionalnosti.²⁹

Takva umjerenost u izlaganju teza dovodi do zaključka da su svi organizmi, uključujući i one koji ne osjećaju, u analognom smislu objektivni ciljevi, odnosno da oni za cilj imaju sami

²⁷ Usp. Koprek, 1999., 36. str.

²⁸ Koprek, 1999., 37. str.

²⁹ Usp. Koprek, 1999., 38. str.

sebe. Za takvu poziciju nameće se i potreba za traženjem motivacije za ispravno odnošenje i činjenje čovjeka prema svemu drugome što se nalazi u prirodi i prema prirodi kao takvoj. Za čovjeka je nužno da se s prirodom sjedini u suživotu u kojem će shvatiti njezine ciljeve i u kojem će shvatiti u kojoj mjeri ovisi o drugim organizmima. Poštujući potrebe i zahtjeve drugih, u konačnici, a na putu ka budućnosti, to samo može predstavljati odgovornost čovjeka prema samome sebi. Nedvojbeno je da je samo čovjek moralno biće i samim time mu je dana obveza i dužnost moralnog ophođenja spram drugih organizama. S obzirom da on ima neke ciljeve i potrebe svojstvene samo njemu, oprezno mora donositi odluke i posluživati se prirodom u takvoj mjeri koja neće ugroziti njezine ciljeve. Svakako u ovu domenu pripada i čovjekov odnos prema životinjama jer i prema njima ima određene dužnosti, u vidu pružanja dostojnog smještaja i hrane. Naravno da u moralnom smislu nije dopušteno mučiti životinje, ubijati ih bez razloga ili na njima vršiti pokuse koji služe samo za razonodu, znatiželju ili radi zadovoljavanja nekih luksuza. Svako iskorištavanje životinja mora biti opravdano i utemeljeno na jasnim i strogim etičkim kriterijima, teza je koju podupiru i umjereni biocentristi i holisti.³⁰

Jedno od najkompleksnijih pitanja današnjice jest pitanje odgovornosti prema životu. Sam pojam odgovornosti za život zapravo znači čovjekov odnos prema životu, s time da ne možemo smatrati da se samo njegov život izjednačava s životom načelno. Naime – svaki je oblik i preduvjet života života. Upravo je taj način shvaćanja odgovornosti osnova bioetičkog djelovanja. Najčešće se pitamo “za što?” ili “za koga?” čovjek snosi odgovornost? Etika odgovornosti sadrži odgovornost u punom smislu te riječi, odnosno odgovornost i za rezultate i za posljedice svojih djelovanja, a pri tom se ne odnosi samo na čovjekov svijet, nego i na susvijet i sve buduće generacije. Odgovornost mora isto tako sadržavati priznanje vrijednosti života i dostojanstva svih i svega. Etika odgovornosti, drugim je riječima, etika budućnosti. Biocentrična odgovornost smatra čovjekovu odgovornost kao “odgovornost za sav život”.³¹

³⁰ Usp. Koprek, 1999., sr. 39

³¹ Usp. Cifrić, 2005. Str. 211-2012

2.2. Antropocentrizam

Antropocentrizam je jedan od osnovnih smjerova ekološke etike. Glavni zagovornik bio je John Passmore. Svjestan nadolazeće moderne i prosvjetiteljske kulture mišljenja, kritički stav o svetosti prirode ne vidi u pokušajima nove etike. Pobornik je klasične antropocentrične etike koja za njega ne predstavlja u tolikoj mjeri razornu snagu, smatrajući da se u takvoj teoriji mora pronaći ispravan stav prema prirodi koji uključuje nju samu kao čovjekov uvjet za bivstvovanje, ali i za slobodu koja se pri tom nameće. Antropocentrizam pretpostavlja ravnotežu očuvanja prirode općenito kao i njezinog statusa u odnosu na čovjeka. Funkcionalni sustav jednakosti prirode i čovjeka, u toj domeni nameće tendenciju kako uvjeti života samog čovjeka reflektiraju na kvantitetu razaranja same prirode. Iz toga neminovno proizlazi čovjekova odgovornost kao ključan pojam eko-etike. Mnogi su autori prepoznali ekološku problematiku te su u svoja djela uvrstili ekološku etiku. To su predstavnici takozvane “stare garde”, na primjer Karlo-Otto Apel, Jürgen Habermas i Otfried Höffe, no mlađi predstavnici kao što su Heiner Hastedt, Angelika Krebs i Martin Seel neopterećeno su vodili rasprave oko eko-etike ne obazirući se na vanjske kritike svojih uvjerenja. Promatrana kroz oči antropocentrika, a kako to Apel naglašava, priroda je “kao eko-sfera čovjeka funkcionalni sustav jednakosti čije se razaranje dotiče uvjeta života samoga čovjeka.”³²

Ljudsku potrebu za stvaranjem materijalnog bogatstva i što većeg blagostanja nije moguće zadovoljiti bez iskorištavanja blagodati prirode. Čovjek je oduvijek težio zagospodariti materijom koja ga okružuje. Nemilosrdno je naučio uzimati i uzimati, kako bi “imao” i kako bi “uživao”. U takvom svojem djelovanju pred njega je stavljen ogroman zahtjev koji mora ispuniti kako bi njegovo “uzimanje” imalo opravdanje i kako bi u svijet koji stvara unio smisao. Taj zahtjev je njegova moralna odgovornost, koja čuči u vreći bez dna, očekujući da ju čovjek izvuče na vrijeme i maksimalno primjeni u ime zaštite samog života. To nikako nije u stanju ostvariti ako ne izbrusi svoju svijest. Radikalni antropocentristi kao što je Passmore zastupali su tezu da čovjek nije samo jedini subjekt moralnosti nego i njezin jedini objekt, a iz toga bi proizlazilo da ne postoji nikakva dužnost koja sama po sebi treba štititi ostale, biljke i životinje. Takva se dužnost jednostavno samo nameće antropološki (Patzig, 1983). Biocentristi su upravo upirući na takav stav antropocentrista stavljali kritike; prvenstveno na specijesizam po kojem čovjekove potrebe i htjenja imaju prednost pred svima drugima u prirodi. U svakom slučaju

³² Usp. Koprek, 1999., 37. str.

moderna ekološka etika ima nedostataka obzirom na to da nekim proizašlim tezama svakako treba dopuna, u vidu dodavanja dubljeg smisla. A smisao je za etiku shvatiti život, živjeti dobro u strahopoštovanju i ljubavi i dohvatiti smisao odgovornosti, ostvariti ga i očuvati. Jedna od dimenzija shvaćanja čovjekove odgovornosti za život jest “odgovornost samo za ljudski život”, tako to smatraju u antropocentrizmu.³³

Gledano s antropocentrične pozicije ističe se kako je samo čovjek moralno biće. Biće razuma i slobodne volje. S pozicije kojoj su temelji složeni na tradicionalnim teorijama morala, postoji mogućnost širenja tih granica, odnosno postoji mogućnost uključivanja prirode u opseg moralne zajednice. Da bi razmišljali na ovaj način potrebno je razlučiti i odrediti u kojem smislu pojam “prirode” možemo rabiti. Najjednostavnije ju možemo ju odrediti kao pojam različit ljudskoj prirodi. A. Krebs je prirodu označila kao “ono u našem svijetu što nije načinio čovjek”, vodeći se etimologijom same riječi (lat. *nasci* - biti rođen, nastati, razvijati se). A. Brenner smatra da se o prirodi može govoriti samo u kulturi jer da ne postoji “čista priroda”. S obzirom na različita gledišta mnogih autora vezano za prirodu, jedan od zadataka eko-etika svakako je i naznačiti na koji se način priroda može i mora uključiti u moralno područje, a da se pri tome vodi računa da ne dođe do prirodne pogreške.³⁴ Naime, posebno autoricu Krebs intrigira pitanje o mogućnosti opravdanja antropocentričke etike, posebno u odnosu na ekološku krizu, pa razmatra je li takva teorija opravdana ili je u suprotnosti s kriznom ekološkom situacijom.

Kritika antropocentrizma uglavnom se bazira na problemu budućnosti i entropijskih posljedica vezano za svu živu prirodu. Prihvaćena je u društvu koje se bazira na industrijalizaciji jer je u tom slučaju važan poslovni uspjeh i tehnička dostignuća modernog svijeta. U slučaju kada govorimo o negativnim posljedicama koje su proizašle iz tog napretka, onda je pod teretom kritike. U kritici takve orijentacije mogu se pronaći i neki pozitivni argumenti odnosa prema prirodi i okolišu, no oni se uglavnom vežu za predindustrijsko doba. To ne znači da vlada mišljenje da se treba vratiti u neka prošla vremena, već parola da treba iznaći efikasne mjere u zaštiti okoliša bazirane na znanstveno-tehničkim dostignućima.³⁵

Uglavnom se promatraju entropijske posljedice koje su nastupile u prirodi, a manje se raspravlja o kulturnoj razdvojenosti. Međutim ona je vrlo bitna u prosuđivanju posljedica razvoja civilizacije i antropocentrizma, posebno u pogledu industrijske kulture. Ona je

³³ Usp. Cifrić, 2005., 211. str.

³⁴ Usp. Tićac, Marinović, 2013., 48.-49. str.

³⁵ Usp. Cifrić, 1994., 125.-126. str.

okarakterizirana kao dualistička struktura koja se u konačnici svodi na odnos čovjeka kao subjekta i prirode kao objekta. Taj je odnos, između civilizacije i prirode uvjetovan, ovisi o odnosima unutar civilizacije, odnosima između različitih kultura unutar civilizacije. Posebni sraz vidljiv je između ekonomski razvijenijih kultura i onih manje razvijenijih. One razvijenije su i nadmoćnije, imaju snagu potiskivati ostale kulture, te na taj način dolazi do priznavanje jedne kulture, kulture modernog doba, koja se nametnula ostalima slabijim od sebe. U tom se smislu entropija okoliša može povezati s entropijom kulture unutar same civilizacije.³⁶

Odnos se može promatrati i kao sukob interesa, u većem opusu gledano kao sukob između interesa čovjeka i interesa drugih zajednica u eko sustavu, a sve na štetu prirode. Navedimo primjer: čovjek izgrađuje i proširuje zone koje su u interesu čovjeka (stambena, industrijska zona) a pritom uzurpira ili posve uništava životinjsko i biljno stanište. Na taj način stvara se prirodna neravnoteža, te se remeti sklad harmonije između ljudskih vrijednosti i vrijednosti koje su potrebne životinjama i biljkama u prirodnom sustavu. Efikasnije rješenje nazire se u činidbi ispravljanja utjecaja, na primjer demografskog rasta, iscrpljivanju prirodnih i energetskih resursa, zagađivanju okoliša i sl. (Meadowsovi zaključci). Time da valja napomenuti da postoje i autori koji problem ravnoteže vide u promjeni vrijednosne strukture i utjecaja unutarnjih čimbenika, odnosno u ograničavanju antropocentričke ekološke orijentacije i potpore ekocentričkoj.³⁷

2.3. Ekocentrizam

Kada se govori o ekocentrizmu valja na samom početku naznačiti ime velikog američkog prirodoslovca, "čuvara okoliša", Alda Leopolda, koji je prvi lansirao sintagmu o ekološkoj savjesti i ukazao na potrebu poimanja jedne "nove etike" koja bi sadržavala teze o odnosu čovjeka prema zemlji, biljkama i životinjama. Takvim novim pristupom etici želio je proširiti granice koje obuhvaća etika, te u nju uvrstiti pojedine sastavnice same zemlje, kao što je tlo, vode, biljke i dr. *Etika zemlje* koju je predložio ranih sedamdesetih godina prošlog stoljeća, zbirka je prikaza procesa ekološke evolucije čiji je cilj simbolizam. Njegova se nova teorija bazirala na tezi da je moralno ispravno djelovanje ono koje se trudi očuvati cjelovitost, stabilnost i ljepotu cijele biotičke zajednice, a da je pogrešno djelovanje ono koje sukladno ranije navedenom, suprotnu tendenciju.³⁸

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ Usp. Markus, 2004., 3.-4. str.

Kao što sam zagovaratelj ekološke etike Aldo Leopold kaže, etika u ekološkom smislu označava oduzimanje slobode zbog borbe za opstanak. Proširuje filozofsku etiku na *etiku zemlje* koja prema Leopoldu povećava granice zajednice, uključuje sve resurse, ljude i životinje, te ih spaja u jednu cjelinu. Ona čini čovjeka dijelom jedne zajednice te se suprotstavlja antropocentričnim stajalištima. Prema toj zajednici očekuje se isključivo međusobno poštovanje, koje uključuje i umjereno i etično korištenje resursa. Etika zemlje potiče intelektualni rast pojedinaca, a samim time i širenje etičkih granica.³⁹

Prema teoriji Alda Leopolda postoje tri stadija etike, a to su: vrijednost teorijske filozofije, kritika antropocentrizma i ekološka ideja kršćanstva. Isticao je kao najveći uzrok ekoloških nereda posjednički mentalitet koji na zemlju gleda kao na robu koju treba staviti u promet. Naglašavao je da je zemlja organska zajednica koja ima svoje interese i prema kojoj se moramo odnositi s ljubavlju i posebnom pažnjom, te koju treba štovati. Smatrao je da su sva moderna društva podložna materijalizmu, konzumizmu i tehnolatriju. Kritizirao je kartezijanski dualizam koji odvaja čovjeka od prirode i mehaničku paradigmu o prirodi kao stroju. Smatrao je da je etika zemlje ta, koja čovjeka treba naučiti skromnosti i “otvoriti mu oči” da je on ovisni član te biotičke zajednice i da se njegova ratnička uloga mora promijeniti. Bio je ekološki vizionar koji je postao svjestan činjenice da tehnička dostignuća ne povećavaju ljudsku neovisnost o okolini i prirodi.⁴⁰

Zanimanje za ekologiju ranih sedamdesetih godina prošlog stoljeća dovelo je do oživljavanja interesa za slična stajališta. U tom se tonusu norveški filozof Arne Næss referirao u jednom članku u kojem je izložio tezu o tome da postoji razlika između “površinskih” i “dubinskih” elemenata ekološkog pokreta. Naime, on je svoju tvrdnju obrazložio na način da je naveo da postoji površinsko ekološko mišljenje koje se temelji na tradicionalnim moralnim okvirima koji su ograničeni u tom smislu, a što apelira na djelovanje u zaštiti vode tako da se izbjegava onečišćenje zaliha vode za piće, a iz razloga da bi netaknutom prirodom ljudi mogli šetati i uživati u ljepoti. S druge strane, tvrdi da dubinski ekolozi žele zaštititi cjelovitost biosfere radi nje same, bez obzira na daljnje koristi koje se crpe iz nje. Slijedeći njegov primjer, još su i neki drugi autori pokušali razložiti razne oblike “dubinske” teorije vezano za prirodu.⁴¹ Ekocentrizam i dubinska ekologija imaju mnoge zajedničke jednakosti, no glavna se razlika

³⁹ Usp. Leopold, 1949., 201.-221. str.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Usp. Singer, 2003., 213-225. str.

očituje u tome što je Leopoldova etika zemlje više fizičke prirode, dok dubinska ekologija proučava i metafizičku/onkološku povezanost čovjeka s prirodom.

Ekocentrični argumenti fokusirani su na cjelokupnu zajednicu, imajući za cilj poziv na moralnu odgovornost prema prirodi. Osnovna parola ističe činjenicu da je okoliš zajednica kojoj ljudi pripadaju, te da se briga oko ljudi ne može odvojiti od brige za zemlju. Ova se osnovana načela o zajednici okoliša i ljudi, odnose na pojam biosfere, gledajući kroz prizmu dubinske ekologije, a odnose se na nežive stvari kao što su rijeke, krajobrazi, ekosustavi.⁴²

Zamisao o jednoj novoj etici koja bi izašla na kraj sa svim prijetnjama modernog doba, ukazala se kao nužna potreba globalnog značaja. No istina je da se etička načela mijenjaju vrlo sporo. Etika okoliša u svojoj osnovi odbacuje ideale materijalističkog društva i promiče umjerenost u potrošnji, radi onečišćenja potičući samo onu neophodnu te se zalažući za iskorištavanje svega što se može ponovno iskoristiti. Želi osvijestiti ograničenost prirodnih blaga i neodvojivu ljudsku pripadnost prirodi. Da bi se barem djelomično zadovoljili određeni zatraženi kriteriji, kroz povijest se pokazalo, da je neodgodivo potrebno, prvenstveno promijeniti svijest ljudi o samoj ekologiji, da bi mogli mijenjati nju samu.⁴³

2.4. Patocentrizam

Za razliku od klasične pozicije biocentrizma koja slavi život, patocentrizam svoj smjer etičkog djelovanja usmjerava samo na jedan aspekt ljudskog života, na patnju. Ova teorija potječe iz 18. stoljeća i sadržana je u djelu J. Benthama *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Bentham je napravio korak dalje od racionalnog poimanja subjekta morala te se zauzeo za stav da čovjekovo djelovanje mora biti usmjereno na cijelu prirodu, odnosno na sve ono u prirodi što je sposobno osjećati. Na taj je način proširio granice morala koje je određivao um, uključio je u moralne obveze i životinje i njihove osjećaje, sve pod pretpostavkom da je patnja ta koja određuje granice morala. Ovakva pozicija koja je usmjerena na principu *pathosa*, prirodi i čovjeku kao njegovoj sastavnici, daje potpuno izjednačene vrijednosti. No, ukoliko je takva pretpostavka postavljena, onda ona ne može ignorirati činjenicu da čovjekova težnja da sebi ugađa ne projicira nastanak negativnih posljedica za prirodu.⁴⁴

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Usp. Koprek, 1999., 33.-34. str.

Postoje određeni prigovori argumentima ove vrste centrizma, no među značajnima izdvajaju se prigovori A. Krebs koja ih je svela na tri temeljna prigovora. Prvi je *moralnoteorijski* i svodi se na kritiku teorije morala koja proizlazi iz argumenta trpljenja, a ukazuje na problem kada se radi o osobama koje nisu sposobne za dogovor ili su u nekom dijelu ili potpuno lišene poslovne sposobnosti. Smatra da se u takvim slučajevima sukobljavaju kontraktualizam i kantijanizam. Drugi prigovor koji ističe jest *jezično-analitički*, a odnosi se na pariranje pojmova “uži interes” s pojmom “širi interes”. Osjetilna bića imaju interese, no primjerice životinje koje nemaju dar ljudskog govora, nisu sposobne za propozicijsko mišljenje, te stoga nemaju uži interes. Naime, izvela je zaključak da se kod proširenja pojma interesa nameće pitanje o tome koji su interesi moralno relevantni. I na kraju treći prigovor koji se svodi na činjenicu da bi jednaki obzir prema životinjama zapravo značio, prezir prema čovjeku. Iz svih uočenih nedostataka, Krebs zaključuje da ukoliko se ne želi stvoriti hijerarhija čovjeka u odnosu na životinju prema rodnoj pripadnosti, odgovore treba potražiti u humanizmu kao alternativni egalitarizmu.⁴⁵

2.5 Holizam

Holizam je još više proširio područje etičkog prostora i u svojim je teorijama obuhvatio cijelu prirodu u svim svojim granicama, bez isključivanja bilo kojeg njezinog sastavnog dijela. Holistička nada pretpostavlja da se čovjek i priroda sjedine u potpunosti, sva živa bića i svi globalni ekosustavi. Važnost se temelji u činjenici, a kako je to naglašavao i Arne Naess, da je zaštita prirode jedino osiguranje za njezin samorazvoj. Ovakva sveobuhvatna teorija, naime, ukazuje na nedostatak u vidu potrebe za ulaganjem pojačanih napora za sporazum, a time se ujedno i dovodi u pitanje njena uporabivost.⁴⁶

Zagovornici holizma imaju mnoge prigovore na antropocentričke argumente, odnosno prigovore na samo polazište shvaćanja. Tvrdi da to polazište kreće od dualističke ontologije vlastite kartezijske misli. S druge strane problem holističkog argumenta, kako to A. Krebs tumači, nalazi se u višeznačnosti izraza da je čovjek dio prirode. Višeznačnost Krebs opisuje kao činjenicu da ako taj izraz samo znači da je čovjek, da bi preživio i dobro živio, ovisan o prirodi, onda da je takva premisa potpuno točna. No, u tom slučaju se postavlja dilema, je li taj izraz kao takav, tada utemeljuje moralnu vrijednost prirode? Krebs smatra da je u tom izrazu sadržana samo antropocentrička motivacija za zaštitu prirode. Nadalje Krebs ističe da u slučaju

⁴⁵ Usp. Tićac, Martinović, 2013., 51.- 52. str.

⁴⁶ Koprek, 1999., 34. str.

da taj izraz ima za zadaću ublažiti ontološke razlike između čovjeka i prirode, da se tada ipak ne može zanemariti smisljena razlika između bića koja osjećaju, djeluju i imaju odgovornost i onih koja to ne mogu. A uz to, navodi Krebs, treba uzeti u obzir da je samoostvarenje čovjeka usko povezano sa samoostvarenjem cjeline, odnosno skrbeći za dobar život, čovjek upravo skrbi za cjelinu, a u tom slučaju odnos čovjeka i prirode mogao bi se odrediti kao ne-odnos.

2.6 Problem speciesizma

Ako krenemo od jednog od temeljnih načela, a to je jednakost svih ljudi, značilo bi da za sve vrijede jednaki obziri i poštovanje, odnosno to načelo uvažava jednakost različitih interesa. Zagovarajući to načelo neminovno se postavlja pitanje ima li van opsega ljudskog roda osnove za primjenu istog. Ako načelo prihvatimo kao čvrstu moralnu obvezu, nedvojbeno je da ta obveza prelazi granice vlastite vrste. No i unutar ljudskog roda svjedoci smo nepoštivanje takve obveze koja se pojavljuje najčešće u obliku diskriminacije (rasna diskriminacija, spola diskriminacija). Proširimo li granice primjene načela jednakosti, najjednostavnije se referirati na odnos ljudskog roda spram životinja.⁴⁷ Mnogi interese životinja ne shvaćaju bitnima niti stvarno potrebnima za suosjećanje. Briga za njih u smislu pružanja hrane i skloništa za neke je i više nego dovoljan argument brige o životinjama. No, načelo jednakosti zahtjeva malo dublju brigu, koja ne smije ovisiti o predrasudama bilo koje vrste. Jednako tako sama činjenica da neko biće nije pripadnik ljudskog roda, ne daje ljudima pravo da druge iskorištavaju, maltretiraju ili na bilo koji način ponižavaju.⁴⁸

Svako živo biće ima neki svoj interes, te ga po načelu jednakosti valja poštivati i uvažavati. Ako to izostane, svakako nastupa određena negativna konotacija, najčešće patnja ili bol. A upravo je bol, osjećaj koji je svojstven i ljudima i životinjama, jer ga osjećaju. Dakle, sposobnost za osjećaj boli ili uživanja, upravo je preduvjet za nečiji interes. Pati li neko biće (slon ili prosjak) nema moralnog opravdanja da se tu patnju ignorira. Granicu između patnje dvaju bića koja ne pripadaju istom rodu teško bi bilo osmisliti jer bi ona onda trebala podrazumijevati neku određenu karakteristiku za podjelu, a nemoguće je tu karakteristiku odrediti ispravno, jer svaki pokušaj bio bi zapravo odraz nečije proizvoljnosti. Speciesisti su, naime, kada je riječ o sukobu interesa, skloni staviti ljudske interese ispred interesa neke druge vrste. Smatraju da bol koju osjeća čovjek nije u istoj kategoriji s boli što ju osjećaju ptice ili

⁴⁷ Čović govori o *etici životinja* prema kojoj životinje zaslužuju moralni status i borbu za prava životinja. (Usp. Čović (2007.)).

⁴⁸ Usp. Singer, 2003., str. 42-46

mačke. Ima smisla u takvom shvaćanju, jer čovjek ima sigurno mnogo višu svijest o tome što mu se događa dok ga boli nego li ptica. Kada je riječ o boli između dva ili tri pripadnika ljudske vrste, stupanj boli se može razumom i znanjem ipak odrediti.⁴⁹

U samoj teoriji znamo da su bol i patanja vrlo loši osjećaji, zato se u praksi potrebno potruditi da se takvi osjećaji spriječe ili smanje do minimuma i to neovisno o boji kože, spolu ili vrsti bića. Na žalost postoje mnogi primjeri u praksi koji nam dokazuju da je vrijednost života vrlo složeno etičko pitanje i da nije laki put doći do smislenih odgovora kada se radi o usporedbi ljudskog i životinjskog života.

Speciesizam u praksi ističe mnogobrojne probleme. Jedan od najčešćih i gotovo svakodnevnih, nalazi se gotovo svakom čovjeku na stolu. Naravno riječ je o hrani. Čovjek od davnina koristi životinje kao izvor hrane pa stoga i ne čudi predrasuda da su one stvorene “za čovjeka”. Postoje primjeri u kojima bi se zaista tako nešto moglo tvrditi, na primjer na polarnim područjima Inuiti nemaju drugi izvor hrane do li životinjske. Razmatramo li etiku korištenja životinjskog mesa za ljudsku prehranu, u modernom društvu, nailazimo na činjenicu da bi se ljudski, relativno manji interes, morao uskladiti prema dobrobiti životinja s većim interesom. A načelo jednakosti, upravo ne podrazumijeva da se veći interes žrtvuje manjem. Jednako tako argument koji ima snagu jest i činjenica da se u industrijaliziranim područjima, uz primjenu suvremene tehnologije, životinje uzgajaju isključivo kao objekti, u raznim uvjetima i na razne nehumane načine. Opravdanja za takve postupke nema, a jedini motiv za takav nemoralan postupak je profit. Ono što ekološki osviješteni potrošači mogu učini jest da promijene prehranu i postanu vegetarijanci, ili da uvjetuju humani način i postupak uzgoja. No daljnji se problem nakon uzgoja, pojavljuje u još gorem obliku, jer svaku životinju prije upotrebe za hranu treba ubiti. Na žalost u nizu se nastavljaju i ostali postupci kojima se ljudska vrsta odnosni spram životinja; kastriranje, žigosanje, odvajanje mladunca od majke, razbijanje stada, transport, klanje. Svi ovi postupci ljudi prema životinjama koje rabe zbog hrane, neminovno uključuju životinjsku patnju.⁵⁰

Postoje mnoge solucije da se ovakvi postupci minimaliziraju, no dalek je put ka tome, jer je urbana populacija sve gladnija, a moćnici industrije sve pohlepniji. Sfera u kojoj se speciesizam može najbolje primijeniti, svakako je korištenje životinja u eksperimentima. Opravdanje se za takve činove bazira na činjenici da takvi eksperimenti koriste ljudima, a da bi

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Usp. Singer, 2003., 48.-49. str.

se stvorila nova otkrića o ljudima. Ako je eksperiment u svrhu medicine, svi se slažu da je u tom slučaju patnja što ju proživljavaju životinje, manje važna od patnje koju bi proživjeli ljudi bez dobivenog rezultata eksperimenta. Tvrdnja nema opravdavajuće svojstvo. Mnoge kozmetičke industrije provode ispitivanja na životinjama vezano za kozmetiku koja nije nužna niti je neophodna ljudima. Oružane sile provode testiranje na životinjama vezano za radijaciju i bojne otrove.⁵¹

U ovim navedenim primjerima masovnog i sustavnog specizma, korist za ljude je vrlo malena ili je čak i nema, a patnja i gubici za životinjsku vrstu su strašni i pogubni. Na žalost postoje i mnogi drugi primjeri u kojima se očituje nejednako uvažavanje interesa od strane ljudi u odnosu na životinje; trgovina krznom, cirkus, rodeo, zoološki vrtovi, lov, prodaja kućnih ljubimaca i dr.

2.7. Dubinska ekologija

Dubinska ekologija suvremeniji je pokret koji čini spoj religije, znanosti i svjetonazora. Dubinska ekologija teži k razvoju ekološke svijesti, a najčešće se svrstava u holistički svjetonazor koji je danas najrasprostranjeniji u svijetu, iako podupire i većinu ostalih "centrizama". Je li značenje dubinske ekologije povratak korijenima značaja prirode za čovjeka? Dubinska ekologija zapravo se javlja kao odgovor na ono što je čovjek kroz stoljeća činio prirodi. Razvoj dubinske ekologije potaknut je prvenstveno globalnim problemima vezanim uz uništavanje okoliša, a kroz posebnu filozofiju, duhovnost i ekološki pokret to se uništavanje pokušava usporiti ili prekinuti.⁵²

U djelu pod naslovom *Deep Ecology and World Religions*, autori naglašavaju neke bitne oznake koje uvjetuje dubinska ekologija, a to su: naglasak na intrinzičnoj vrijednosti prirode (biocentrizam ili ekocentrizam), tendencija da su sve stvari u prirodi jednakovrijedne (egalitarizam), usredotočenost na cjeline sustava, a ne na pojedinačnost (na primjer, ekosustavi, vrste ili Zemlja), a što su sve i oznake holizma. Moderna dubinska ekologija nastoji potvrditi da ljudi nisu odvojeni od ostatka prirodnoga svijeta, stavlja naglasak na međusoban odnos, na poistovjećivanje sebe s ostatkom prirodnoga svijeta, na potrebu za intuitivnim i osjetilnim zajedništvom sa zemljom, potrebu za duhovnim usmjerenjem prema prirodi kao svetome, potrebu za proučavanjem drugih kultura (posebice autohtonih i azijskih), potrebu za poniznošću prema prirodi u službi čovjekova mjesta, znanja i sposobnosti da manipulira prirodom na

⁵¹ Usp. Singer, 2003., 51. str.

⁵² Usp. Barnhill, 2001. 1.-8. str.

odgovoran način, te prepuštanje prirode sebi. Takvim spojem štovanja prirode koji uključuje spiritualnost i novo vrijeme u kojem je nastala, dubinska ekologija može se nazvati i najstarijom i najnovijom religijom u isto vrijeme. Kada govorimo o intrinzičnim vrijednostima dubinske ekologije, ona je spoj različitih “centrizma”, no sigurno je zaključiti da su njeni uvjeti i ciljevi suprotni svakom instrumentalizmu koji brani stav da prirodni svijet postoji u korist čovjeku, kao i svakoj vrsti antropocentrizma čija je glavna teza da je čovjek jedino biće na koje se odnosi moral.⁵³

Kod dubinske ekologije, moralno djelovanje i moralne posljedice odnose se na cjelokupni okoliš, a ne samo na čovjeka. Takav pogled na život kao na cjelinu, protivi se čak i privatnom vlasništvu, jer se prednost uvijek daje ekosistemu. Obrana “majke prirode” postavlja se na prvo mjesto kod moralnog djelovanja, a spoj spiritualnosti u dubinskoj ekologiji nalaže štovanje prirode koja je darovana čovjeku, kao i poticanje na normalizaciju raznolikosti i međuovisnosti između svega i svih koji se nalaze na Zemlji.⁵⁴ Arne Næss, začetnik dubinske ekologije, razvija i *životnu filozofiju*, koju prikladno naziva *ekozofijom*, koja u grčkom prijevodu nosi značenje “mudrost djelovanja u prostoru”, a koja odgovara na pitanja povezana s ekologijom i filozofijom, na koncu s namjerom za poticanje međudjelovanja svih stvari u svijetu. Næss ekologiju dijeli na dubinsku i površnu, a za nastanak ekološke krize okrivljava aroganciju antropocentrizma. Kao što i sama dubinska ekologija nalaže, Naess se posebno protivio zagađenju i razbacivanju sirovina, a njegova ekozofija služi kao pomoć pri znanstvenim i partikularističkim rješenjima tih problema današnjice.⁵⁵

Dubinska ekologija u svojoj krajnjoj paroli ističe činjenicu da vrijednost očuvanja okoliša i netaknute prirode nadilazi sve materijalne vrijednosti koje bi stekli njegovim uništavanjem, no da bi prihvatili stvarno stanje stvari, potrebno je najprije promijeniti svijesti čovjeka o ekologiji.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Usp. Tomašević; Jelčić, 2021. 480. str.

3. KULTUROLOŠKI I RELIGIOZNI IZVORI POTEBE ZA BRIGOM O OKOLIŠU KROZ POVIJEST

Kultura⁵⁶ kao život neke zajednice koja prenosi svoju religiju, običaje, moralne stavove, znanje, zakone i umjetnost, ujedno prenosi i potrebu za ekološkom svijesti i odgovornosti. Čovjek ne samo da ulazi u kulturu svojim rođenjem, već je kroz život stvara i u njoj sudjeluje. Tako se i naša cjelokupna spoznaja može nazvati hranom za naš duh, a filozofija se može nazvati kulturom duha, jer kroz život i odgoj obrađujemo svoj duh. Kultura dakle njeguje čovjeka uz postavljene norme i ideale koji trebaju biti zadovoljavajući cijeloj određenoj skupini ljudi. Uvijek se mora uzeti u obzir da postoje mnogobrojne kulture koje su međusobno različite, a kroz povijest se mijenjaju pod utjecajem raznih čimbenika. Utjecaj raznih čimbenika na svijet govori nam da kulturi treba pristupiti interdisciplinarno, jer kulturi treba i medicina, i biologija, i genetika, i psihologija, filozofija, sociologija i mnoge druge znanosti, kako bi se dostatno objasnila. Jared Diamond u svojem djelu *Sva naša oružja* navodi kako je povijest svijeta poput glavice luka, čija je vanjska ljuska moderni svijet kojemu je potrebno ljuštiti sloj po sloj kako bi došao do povijesnog uvida u svijet.⁵⁷

Odnos kulture prema okolišu i prirodi svakako se mijenja u skladu s vremenom u kojem se nalazi, a danas pitanje očuvanja prirode postaje sve aktualnije u mnogim kulturama. Čovjekova odgovornost prema okolišu promatra se kroz već spomenute različite ekološko-etičke pozicije, koje se mogu raspoznati u različitim kulturama i religijama svijeta. Mogli bi reći da se razina ekološke svijesti počela razvijeti velikom brzinom nakon industrijske revolucije i tehnoloških napretka koji za sobom donose mnoge opasnosti i rizike za čovjeka i okoliš.⁵⁸ No zapravo dokazi za čovjekovom potrebom za očuvanjem okoliša postoje još od stoljeća prije Krista koje možemo pronaći u pisanim i slikanim oblicima kroz kulturu i religiju. Dakle, još stoljećima prije Krista bilo je jasno da ukoliko čovjek želi opstati, mora postojati uzajamna suradnja između čovjeka i prirode. Doduše, gledajući sve veće onečišćenje okoliša⁵⁹

⁵⁶ lat. *cultura*: obrađivanje /zemlje/; njega /tijela i duha/; oplemenjivanje; poštovanje... Uz kulturu se uvijek veže i pojam civilizacije, koji je različit od pojma kulture, jer se civilizacija veže uz građanstvo, zakone i industriju, dok je kultura vezana uz duh i ima idejnu podlogu. kultura. (*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 7. 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34552>).).

⁵⁷ Usp. Diamond (2007.), 11.str.

⁵⁸ Usp. Cifrić, 1997. , 255. - 256. str.

⁵⁹ »Onečišćenje okoliša je svaka kvalitetna i kvantiteta promjena fizičkih, kemijskih i bioloških svojstava osnovnih sastojnica okoliša, nastala unošenjem kemijskih tvari koje dovode do narušavanja zakonitosti u ekosustavu

u kontekstu današnjice, čovjek možda ne bi pomislio da su ljudi stoljećima prije njega imali potrebu za očuvanjem prirode. Osim prepoznavanja potrebe za brigom o okolišu u različitim kulturama i na različite načine, briga za okoliš uočljiva je u svetoj knjizi svake religije. Ipak, veliki dio svake religije čini pokušaj spasenja svijeta i čovjeka. U većini svetih tekstova posvećenim vjernicima i čovječanstvu uopće, uloga čovjeka kao “čuvara okoliša” smatrala se jednom od prvotnih uloga čovjeka kao stvorenja na ovome svijetu, a njeguje se i danas.

Ovo poglavlje čini prikaz povijesnih izvora misli o moralnom postupanju prema prirodi koja se očituje u kulturi i religiji. Religija (*religio*, lat.- povezati, okupljati) je oblik duha, a ujedno i društva i kulture koji sadrži vjeru u nadnaravno, i vjeru u sveto. Iz religije proizlaze obredi, običaji, simboli i ostale interpretacije vjerskih istina i osjećaja blizine s Bogom. Važan dio religije jest moralnost kao razlikovanje dobra i zla koje označava polazište za ispravno djelovanje vjernika.⁶⁰ Čovjek je po naravi kulturno i religiozno biće, tako da nije neobično da se od nastanka ljudske vrste te dvije naravi isprepliću i surađuju. Iako već postoje velike kulturološke razlike među stanovnicima istoka i zapada, prema aspektu religije, na istok i zapad se može gledati kao na dvije odvojene kulturološke cjeline.

U današnjem demokratskom svijetu vladajući su materijalizam, ekonomski totalitarizam i neoliberalni kapitalizam koji iskorištavaju mnoštvo ljudi. Politička moć, ekonomska dominacija i profit čine odlučujuće čimbenike koji ostavljaju negativne posljedice na okoliš i čovječanstvo. Komfor, luksuz i moderna tehnologija u današnjem svijetu izgleda da imaju prednost nad očuvanjem okoliša, koji bi ljudskoj vrsti trebao biti primarna potreba za stvarnim daljnjim rastom u svakome pogledu.

»Zato, da bi se čovječanstvo oduprlo takvim krajnje opasnim trendovima, među koje treba ubrojiti i zagađenje planeta i nuklearnu ugrozu, prijeko je potrebno ujedinjavanje svih društvenih, političkih, znanstvenih, ali i kulturnih i religijskih snaga da se zajednički odupru takvoj patologiji suvremenog svijeta, njegovoj – u budućnosti možda još nepodnošljivijoj – podijeljenosti i grubom materijalizmu, mentalitetu i pseudo-kulturi te srljanju u propast« (Stupićić, 2018., 157.-158. str.).

temeljenih na mehanizmima samoregulacije, a mogu izazvati negativne posljedice za zdravstvene, gospodarstvene i druge uvjete života« (Đikić, 2001.).

⁶⁰ Usp. Skledar, 2008., 160. str.

Potreba za ujedinjenjem kultura i religija u svrhu očuvanja okoliša sve je veća, a ovo poglavlje donosi uvid u sličnosti i razlike u razmišljanjima različitih kultura i religija.

3.1. Ekološka svijest u zapadnoj kulturi i religiji

Utjecaj zapadne (i američke) kulture može se vidjeti već iz priloženog u prijašnjim poglavljima, no stav prema okolišu na zapadu od samih početaka potaknut je razmišljanjima starih grka, posebice Aristotela, a kasniji utjecaj proizlazi i iz židovskog Starog Zavjeta. Zapadno društvo, pogotovo pod utjecajem Biblije, čovjeka postavlja u središte zbivanja, kao upravitelja svega stvorenoga.⁶¹ Kršćanska tradicija preuzela je i preusmjerila židovsku, a govor o očuvanju okoliša može se interpretirati iz Staroga i Novoga zavjeta. Stari Zavjet je prema židovstvu žarište religiozne misli, estetike i morala, a Biblija kao najčitanija knjiga na svijetu bila je ujedno i jedna od prvih pisanih svjedočanstava o počecima kulture i civilizacije na zapadu. U novom Zavjetu postoji težnja za ponovnom uspostavom reda ili ravnoteže.

Na samom početku Biblije, u Knjizi Postanka je opisano stvaranje svijeta gdje šesti dan Bog stvara čovjeka i živa bića, a opisan je ovako:

»Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji! I doda Bog: Evo, dajem vam sve bilje što se sjemeni, po svojoj zemlji, i sva stabla plodonosna što u sebi nose svoje sjeme: neka vam budu za hranu! A zvijerima na zemlji i pticama u zraku i gmizavcima što puze po zemlji u kojima je dah života – neka je za hranu sve zeleno bilje! « (Biblija, 2009., Post 1, 28-31.).

U ovim recima opisana je dužnost čovjeka kao stvorenja da brine i vlada svime što je stvoreno na zemlji. I iako to nije dugo bilo tako, jer zbog čovjekove slobode da bira između dobra i zla prevagnulo je zlo. Noa je bio taj koji je svojom dobrotom i neiskvarenošću spasio i nastavio sav život na zemlji.

»Sve dok zemlje bude, sjetve, žetve, studeni, vrućine, ljeta, zime, dani, noći nikada prestati neće « (Biblija, 2009., Post 8, 22.)

Nakon što je završio poznati potop koji je uklonio sve nečiste ljude sa zemlje, a skupa s njima uklonjene su i sve preostale životinje. Sklopljen je saveza između Boga i Noe, prema kojemu čovjek ponovo postaje zaštitnikom svega stvorenog.

⁶¹ Usp. Singer, 2003., 202. str.

»I reče Bog Noi: To neka je znak saveza koji sam postavio između sebe i svih živih bića što su na zemlji. « (Biblija, 2009., Post 9, 17.).

Iako nije doslovno izrečeno, ovi dijelovi Biblije mogu se interpretirati kao zalaganje čovjeka za dobrobit zemlje i svega živoga u njoj. Čovjek je stvoren da obrađuje zemlju i brine o životinjama, a cijela zemlja mu je prepuštena da od nje može uzeti sve ono što mu treba i nastaviti život stvarajući potomke.

Peter Singer u svojoj *Praktičnoj etici* ovu vrstu zapadne tradicije koja proizlazi iz Božjih riječi u Bibliji opisuje kao radikalnu antropocentričnu tradiciju koja je čovjeka postavljala kao vladara svega živućega.

»Implikacija je jasna: djelovati na način koji uzrokuje strah svemu što se po zemlji kreće nije neispravno; to je, zapravo, u skladu s od Boga danim propisom.« (Singer, 2003., 203. str.)

Ovakav stav Singer zauzima i govoreći o ranokršćanskim misliocima poput Pavla i Augustina koji su o prirodi govorili u smislu koristi za čovjeka, a o brizi i očuvanju prirode kao o praznovjerju. Nastavlja s mislima Tome Akvinskog, čija je filozofija bila bazirana na Aristotelovoj filozofiji, a koju je preusmjerio na kršćansku misao. Toma se također oslanja na starozavjetne riječi te dodaje kako čovjek ne može zgriješiti protiv prirode ili ne-ljudskih bića.

Singer nije jedini mislilac koji je prigovorio kršćanstvu da je ekološka kriza jednim dijelom nastala zbog utjecaja kršćanskoga stava da je čovjek gospodar prirode te da s njome može raditi što poželi. Tijekom polovice 19. stoljeća, znanost se razvija u području filozofije prirode te počinje istraživati biološke procese i vrijednosti te dolazi do zaključka kako postoji jedinstveni sustav međuovisnosti čovjeka i prirode. U tom razdoblju znanost također proziva kršćansku tradiciju, no kršćanstvo uzvraća otvaranjem nove grane teologije nazvanom *ekoteologija* čiji se stavovi najbolje prepoznaju u enciklici *Laudato si'* pape Franje.⁶²

Ono što je Singer u svojim riječima možda izostavio, a stručnjaci su pokušali odgonetnuti jest problem prijevoda i interpretacije Biblije. Pero Vidović u članku "Svijet – čovjekov dom i Božji hram" ukazuje na razliku u smislu prevođenja riječi "vladar" koja se koristi na više mjesta u Bibliji. Prema Singerovom opisu, riječ vladar opisuje se kao onaj koji opsesivno gospodari svemu stvorenome onako kako on to prohtije, no u Bibliji se prijevod vladara prikazuje na različitim mjestima i u različitom smislu. Točniji prijevod vladara bio bi

⁶² Usp. Tomašević; Jeličić, 2021., 486.-510. str.

onaj koji mirno vlada po svim granicama, a prema ostalim živućim bićima se, prema riječima biblijskih stručnjaka riječ vladar može promatrati u smislu pripitomljavanja životinja, s kojima se u početku stvaranja svijeta čovjek zajedno hrani s »istog stola«. ⁶³

Bitno je naglasiti i da Bog čovjeku nije puko dodijelio upravljanje svemu stvorenome, iako je čovjek stvoren na sliku Božju, pozicija apsolutnoga vladara uvijek će pripadati Stvoritelju. Čovjekove sposobnosti i mogućnosti su ograničene. Ono što je čovjeku dano jest blagoslov od Stvoritelja, u smislu dara koji se mora ostvarivati pozitivnom svrhom, a ne uništenjem stvorenoga. Čovjek je ipak također stvoren od Boga kao i sve ostalo na zemlji, no po svojoj sličnosti Bogu, darovan mu je zadatak da nastavi čuvati i brinuti sve stvoreno onako kako je i sam Stvoritelj pokrenuo svijet, u svijetlu lijepog i dobrog, u smislu očuvanja i poštivanja svojega doma. ⁶⁴

Ovakva interpretacija židovske i ranokršćanske tradicije ima drugačije značenje nego ono kako ju je opisao Singer. Također, svijest o očuvanju okoliša u zapadnoj tradiciji povećava se i putem značajnih sljedbenika Isusa Krista poput Ivana Zlatoustog, Bazilija, Svetog Franje Asiškog, a u novije vrijeme i od strane papa. Na današnju kršćansku misao o ekologiji znatno je utjecao Franjo Asiški od kojega je i sam papa Franjo preuzeo ime, jer je bio duboko potaknut brigom za prirodu, pravednosti prema siromašnima i zauzimanjem za društvo i unutarnji mir, kako je i sam Asiški progovarao. Poruka poznate enciklike pape Franje, *Laudato si* usmjerena je na povratak zemlji koji ujedno znači i povratak čovjeka Bogu, a u konačnici i povratak čovjeka čovjeku. Ono što je također naglašeno u enciklici jest, da se ekološki problem današnjice ne tiče nikakvog pojedinog čovjeka, društva ili nacije, već cijeloga čovječanstva koje je potrebno ponovo pogurnuti prema pravome putu s kojega je skrenuo. ⁶⁵

Papa Ivan Pavao II. također naglašava vrijednosti koje je Asiški isticao, a koje uključuju poštivanje svega stvorenoga, po *stavu bratstva i siromaštva*. Sv. Franjo Asiški se oslanjao na Augustinovu misao, koja nalaže da je priroda stvorena od Boga koji nadilazi sve stvoreno. Upravo je svoju *Pjesmu stvorenja* ili *Hvalospjev brata sunca* napisao kao hvalu Bogu na svemu stvorenome. Osim hvale ljepoti, uzvišenosti i veličini Boga, autor navodi još dva cilja svoje *Pjesme stvorenja*. Slavi Boga Stvoritelja i Boga spasitelja koji se nalazi u Isusu Kristu. Uz to, Franjo ističe poticaj bližnjih na praštanje kao i poticaj vlastite duše da služi životu diveći se

⁶³ Usp. Pozaić, 2004., 233. -253. str.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Usp. Papa Franjo, 2015.

svim stvorenjima i zahvaljujući Stvoritelju. Istinsko siromaštvo koje se također ističe kod Asiškog produbljuje svoje značenje samim time da se ono odnosi na siromaštvo duha, a siromaštvo postaje definicijom stvorenja od Boga. Po stvaranju smo svi jednaki, sva priroda, sve životinje i sam čovjek, jer smo svi stvoreni od Stvoritelja.⁶⁶

Papa Franjo u već spomenutoj enciklici, zalaže se za očuvanje okoliša u doba ekološke krize u duhu kršćanske tradicije, a svakog pojedinca poziva na sudjelovanje i poticaj na prožimanje etike kroz kulturu i društvo. Cijelo četvrto poglavlje enciklike posvećeno je nužnosti ekologije u smislu očuvanja okoliša i kulture gdje se spominje konzumerizam koji utječe na narušavanja sveopćih vrijednosti gdje moralni zakoni padaju u zaborav. Moralne zakone ne bi trebali usavršavati isključivo pojedinci, već bi se oni trebali proširiti na ekonomiju i politiku koje bi trebale usmjeravati narod na ispravno djelovanje. Tako u šestom poglavlju papa govori o potrebi za ekološkim odgojem i duhovnosti koji postaju nužnost svakog čovjeka. Vrline čovjeka koje utječu na “ekološko obraćenje” mogu se potaknuti ispravnim odgojem u školi, obitelji, društvu i Crkvi.⁶⁷ I sam Isus Krist u prirodi prepoznaje Božju poruku spasenja koju Bog daruje čovjeku, kao i težnju za poznavanjem prirode u mogućnostima koje nam dopušta Stvoritelj.⁶⁸

Početak zanimanja znanosti za okoliš označava veliko razdoblje širenja raznih etika i ambijentalnih misli o čovjeku i okolišu, poput svih “centrizama” pojašnjenim u prijašnjem poglavlju. Etika se time širi na čitav životinjski i prirodni svijet.

Situacija kakva se može primijetiti u današnjem svijetu, a prije deset godina uočio ju se i Ivan Cifrić u članku pod nazivom “Elementi ekološke strukture Genesis jest”:

»Umjesto autoriteta Boga čovjek je sebi tijekom historije postavio autoritet stvari – suvremene tehnologije kao izlaze iz svih nevolja ekološke i socijalne drame u svijetu. Umjesto vlastite “kreature” (u odnosu na Boga), ljudska vrsta stvara kreature između sebe: potlačene klase, rase, nerazvijene, koji trebaju legitimirati poziciju gospodara zemlje – odabranih u liku kapitala.« (Cifrić, 1992., 28. str.)

Dakle, iako imamo bogatu religijsku tradiciju koja moralno ispravno razmišlja o odnosu čovjeka i okoliša, kapital će nekako uvijek prevagnuti nad prirodom.

⁶⁶ Usp. Tomašević, 2021., 73.-90. str.

⁶⁷ Usp. Papa Franjo, 2015.

⁶⁸ Usp. Artić, 2000., 12. str.

3.2. Ekološka svijest u istočnoj kulturi i religiji

Istočne zemlje jednako kao i zapadne zemlje imaju bogatu kulturnu baštinu, no posebna pozornost ipak je stavljena na religiju i duhovnost koja se interpretira u samoj kulturi. U istočnoj religiji najstarija bi bila hinduistička, odnosno brahmanistička tradicija u kojoj se očituju dva posebna smjera ispravnog čovjekovog djelovanja, a to su put ljubavi (bhakti-marga) i moralno djelovanje (karma-marga). Osim hinduizma, u glavne istočne religije ubraja se i budizam koji ističe sve oblike života na zemlji kao vrijedne. U ovim dvjema velikim istočnim religijama do oslobođenja od patnje i zla dolazi se putem znanja. Uz ove dvije velike istočne religije, u ovom radu spomenut će se kineski taoizam i japanski šintoizam kao predstavnike velikih religioznih tradicija na tim područjima koje u svojim filozofijama posebnu pažnju pridaju šticećenju prirode. Kolektivistički nastrojeni istočni filozofski i religijski vidici uključuju potrebu za ujedinjenjem kao sastavnom ulogom u procesu spasenja okoliša.

O postanku svijeta i čovjeka u brahmanističkoj vedskoj književnosti saznaje se putem Veda, točnije u Rksdamhiti, prema kojoj se opisuje rođenje Brahme, koji je rođen iz jajeta. Prije rođenja Brahme svijetom je vladala tama, a onda je on snagom svoje misli i želje iz gornje polovine jajeta stvorio nebo, a iz donje zemlju, nakon čeka je krenuo stvarati ostale bitne oznake zemlje. Brahmanizam dakle, također počiva na stvaranju svijeta iz jednoga, a taj jedan ujedno je i svijet. Svijetom se može smatrati sve stvoreno od Boga, iako se u brahmanističkoj tradiciji vjeruje u mnogo bogova. Kako je Brahman ujedno i dio stvorenoga svijeta, odnos prema prirodi odražavat će se i prema Brahmanu. Izvor svega znanja jest sam Brahman, a njegov sadržaj koji se nalazi u Vedama, može se prikazati isključivo u zajedništvu s prirodom. Tako bi ujedno negativne posljedice i udaljšavanje od prirode značile i udaljšavanje i nepoštiivanje Brahmanove spasonosne istine.⁶⁹ Postoji jedan odrešeni odnos između bića, božanstava i reda stvari u svijetu, prema kojemu se ljudski dio svijeta ne može odvojiti od prirodnog i obrnuto.⁷⁰

Život u čitavom kozmosu u Vedama se poistovjećuje s dahom (*prana*) koji se opisuje poput vjetra koji struji kroz sve. Tako, kada se u brahmanizmu govori o svijetu, on se može poistovjetiti s čovjekom, što se ocrtava i u raznim religijskim obredima koji označavaju slavljenje ili otkupljenje života kroz žrtvu. Osim hvale bogovima koji su zadušeni za upravljanje pojedinim dijelovima kozmosa, čovjekova je uloga u brahmanizmu također od

⁶⁹ Artić, 2000., 1.-25. str.

⁷⁰ Usp. Barnhill, 2001., 63. str.

velike važnosti. U Bhagavadgiti, u jednom djeliću indijskoga mita Mahabharate, koji opisuje *dhamu* ⁷¹, uči se pravedno moralno djelovanje i zakoni svemira. Prema tom moralnom zakonu koji nalaže brahmanistička religija, potrebno je činiti nesebično djelovanje prema prirodi i čovjeku, pri čemu nema mjesta požudi i pohlepi. Jedan od glavnih aktera ispravnog moralnog djelovanja prema brahmanizmu jest ljubav u smislu međusobne ljubavi prema drugim bićima kao i prema atmanu (individualnoj svijesti) i brahmanu (apsolutnom jastvu), a koje nalaže moralno djelovanje koje se događa putem Božje ljubavi. ⁷²

Prema tradicionalnom hinduističkom gledištu, postojeći je svijet ujedno nastavak tijela i uma koji posjeduju određenu refleksiju prema i u svijetu. Tako postoje i određena naselja u Indiji u kojima stanovnici uživaju u recipročnoj povezanosti s prirodom i njenim elementima kao s božanstvom. Povezivanje s prirodom očituje se i u mnogim indijskim obredima i praksama, a danas je u svijetu vrlo poznato prakticiranje yoge. Prakticiranje yoge zapravo znači direktno povezivanje s elementima u prirodi što na kraju i podrazumijeva čovjekovu potrebu za skladom s prirodom. Raznim ritualima, meditacijom i obilježavanjem blagdana, dokazuje se potreba za štovanjem zemljanih elemenata i odnosa čovjeka i prirode. Većina indijskih blagdana povezana je s vremenima žetve, s biljkama, vodom i slično. Skupljanje vode koja je od velikoga životnoga i religijskog značaja uobičajeno je na području Indije, iako se zbog sve većeg zagađenja kvaliteta vode s godinama znatno smanjuje. ⁷³

U budizmu je očuvanje prirode također od velikoga značaja jer postoji potreba za ravnotežom na zemlji koja uključuje zbrinjavanje svega života na zemlji. Buddha svojim naukom koja nalaže da sve što postoji, postoji u prolaznosti, zanemaruje vječnoga Brahmana. Negiranjem postojanja bogova, Buddha se okreće svojoj *dharmi*, ideji prolaznosti te krajnjoj ideji o prosvjetljenju koja vodi do *nirvane*. Buddha spoznaje četiri takozvane plemenite istine na putu do svoga prosvjetljenja, a to je istina da je sve što postoji prolazno, te da jedno biće u jednom trenutku prelazi u drugo. Druga istina govori o nastanku patnje koja se rađa iz žeđi za postojanjem. Treća istina govori o ukinuću patnje koje je moguće uklanjanjem žeđi za postojanjem. Četvrta istina govori o postizanju nirvane. Nirvana ili oslobođenje od boli, patnje, nastajanja i nestajanja, moguće je postići ukoliko se spoznaju prve tri plemenite istine, u

⁷¹ Dharma. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 21. 8. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14934>>.

⁷² Isto.

⁷³ Usp. Barnhill, 2001. 59.-74. str.

suprotnom čovjek i priroda ostaju u patnji, u kolu rađanja i umiranja. Prema prirodnome svijetu, budizam je sličan brahmanizmu te štuje sve oblike života na zemlji koje je potrebno njegovati i štititi. Nadvladavanjem vlastite sebičnosti, čovjek može postići mir u jedinstvu s prirodom, kroz koju putuje Buddhin dah. ⁷⁴ Identifikacija s pojavnim svijetom kao s nečim što nije rastavljeno, prema budizmu zahtijeva iskrenost i prosudbu srca i intelekta. Tek odatle, pa nadalje možemo početi s drugačijom percepcijom svijeta.

Još jedna od drevnih tradicija koja se veže se uz budizam i konfucionizam⁷⁵ jest kineski taoizam⁷⁶. Kina je poznata po svojem bogatom krajoliku, no u zadnjih tridesetak godina uz izrazito jaku industriju dolazi se do velikih ekoloških problema. Ti problemi uključuju visoko onečišćenje vode, zraka, pojavu kiselih kiša, masovno iskorištavanje zemljišta, te veliku količinu otpada koja uvelike narušava kvalitetu života. Nabrojeni problemi ne odnose se samo na područje Kine, već su danas uobičajeni problemi u većini zemalja. Uz Bangladeš, Indiju i Saudijsku Arabiju, Kina se nalazi na vrhu ljestvice najzagađenijih zemalja u svijetu. Tradicija taoizma kao i konfucionizma kontrira današnjoj slici Kine, jer zauzima holistički pristup prema zaštiti prirode te se bori protiv zloupotrebe prirodnoga svijeta. ⁷⁷ S druge strane, pohvalno je da se Japan za razliku od Kine i većine drugih zemalja uistinu trudi očuvati zdravlje i okoliš u svojoj zemlji, a napredak tehnologije njegovi stanovnici iskorištavaju na najbolji mogući način na tom putu. Japanska religija može se smatrati skupom vjerovanja, simbola, rituala i grupa sa zajedničkim osobinama i jedinstvom u različitosti od zapadnih religija. Bit japanske religije jest upravo štovanje prirode i uspostava harmonije između čovjeka i prirode. Jedna religija koja posebice štuje svetost šume jest šintoizam, koji je teško definirati zbog miješanja s dijelovima konfucionizma, budizma i taoizma.⁷⁸

⁷⁴ Artić, 2000., 1.-25. str.

⁷⁵ Prema konfucionizmu, kineskom sustavu moralne, političke i religiozne filozofije, također postoje brojni izvori za ponovo promišljanje o današnjoj ekološkoj situaciji. (Usp. Barnhill, 2001., 225.-230. str.)

⁷⁶ Taoizam ili daoizam, kineska filozofija i religija kojima je u polazištu tumačenje vrhovnoga počela ili puta (tao ili dao). Osnove taoizma izložene su u djelu Knjiga o putu i njegovoj krjeposti (Dao de jing), koja se pripisuje Laoziju (Lao-tse; VI. st. pr. Kr.). (Usp. taoizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 23. 8. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60423>>.)

⁷⁷ Usp. Barnhill, 2001. 107.- 128.

⁷⁸ Usp. Rots, 2015. 205.-233. str.

3.3. Islamska tradicija o očuvanju okoliša

Islamska tradicija započinje otprilike u 7. stoljeću na Arapskom poluotoku u jugozapadnoj Aziji. Uz mnogobrojne sukobe koji se odvijaju u islamskim zemljama, te uz porast islamske populacije koja je danas rasprostranjena po cijelome svijetu, nije neobično da je glavni grad Egipta Kairo s islamskom prijestolnicom, drugi po redu najzagađeniji grad u svijetu.⁷⁹ Ipak, Kur'an ukazuje na drugačiji pogled na očuvanje okoliša nego onečišćenje koje je ljudska ruka učinila gradu Kairu.

Sve tri velike monoteističke religije dijele vrijednost jednoga Stvoritelja koji upravlja svime stvorenim, a isto tako postoji mogućnost za pogrešno tumačenje svetih tekstova u svim trim religijama. Čovjek je tako i prema islamskoj tradiciji stvoren od Boga, kao i sve ostalo što postoji, a islamski šerijat nalaže čovjeku da “ne pravi nered na Zemlji, kad je na njoj red uspostavljen”.

»Sa ciljem da se uspostavi zemaljski kozmos, a ne kaos, čovjek je organiziran u zajednicu čija je temeljna zadaća, utvrđena Kur'anom da “okine korupciju i provede reformu”, da “promiče dobro, a odvraća od zla”, da “ustanovi društveni poredak na životno-etičkoj osnovi”« (Hasanović, 2018., 11. str.).

Cilj je dakle islamske religije, jednako kao i židovske i katoličke, očuvanje okoline čovjeka.

»U poglavlju o čistoći pronalazimo hadis u kojem Muhammed, a.s., zabranjuje mokrenje u stajaću vodu, kako bi sačuvao vodu od zagađenja. Božiji Poslanik, a.s., proklinje onoga tko vrši veliku nuždu u izvor vode, na mjestu kuda ljudi prolaze ili u hladu gdje se odmaraju – sve u cilju očuvanja čovjekovog okoliša, kako bi mogao služiti čovjeku i ostalim živim bićima koja žive na Zemlji. Ako pogledamo u metodologiju islamskog prava, uvidjet ćemo kako su maqasidi u uskoj vezi sa naukom o zaštiti i očuvanju okoline u kojoj čovjek živi. Dakle, islam čovjeka odgaja da se ne ponaša nemarno, misleći samo na svoju korist, zaboravljajući generacije koje dolaze poslije« (Preuzeto s : <https://akos.ba/kako-islam-gleda-na-prirodu/>, 19. 8.2022.).

Kako to nalaže kršćanstvo i židovstvo, u islamu također stoji da čovjekova odgovornost prema prirodi podrazumijeva poštivanje svih darova Stvoritelja.

⁷⁹ Usp. Barnhill, 2001., 191. str.

Islam dakle odlikuje štovanje, uvažavanje ljepote, moralne odgovornosti i zaštite prirode, kao što zabranjuje uništavanje i izživljavanje nad prirodom, sve kako bi čovjek svojim ispravnim moralnim odlikama dospio u raj (Džennet). Takav pogled na prirodu uključuje povezanost drugih bića s Bogom, a iako priroda sama po sebi nije sveta, ona je stvorena od boga te se mora poštivati u skladu s Božjim zakonima. Čovjeku je na temelju svoje posebnosti i mogućnosti moralnog djelovanja, dana odgovornost za brigu o zemlji. Čovjek je prema islamskoj tradiciji u ulozi zaštitnika s ciljem boljitka. Druga uloga čovjeka na zemlji prema islamskoj tradiciji jest da iskoristi ono što mu je darovano od Boga, a istinski cilj je postizanje ravnoteže između uporabe i zaštite resursa.⁸⁰

S ciljem postizanja ravnoteže, Stvoritelj daje čovjeku razumsku sposobnost kako bi razlikovao dobro od zla i mogao postići ispravno ljudsko djelovanje kroz svoja dobra djela, a kako bi zadovoljio Stvoritelja. Također, u Šerijatu postoje i posebni propisi koji se tiču brige o prirodi. Nagrađeni će biti oni koji posade biljke od kojih se mogu hraniti drugi ljudi i životinje, kao i oni koji će poštivati druge životinje i ljude na zemlji. Šerijat također zabranjuje udaranje životinja po glavi i kamenovanje životinja, a pri ubijanju životinje mora se obratiti pozornost da se to učini na najbezbolniji mogući način. Samim time, zabranjeno je i životinje učiniti predmetom izživljavanja iz zabave, jer i životinje osjećaju bol i patnju.⁸¹

Ova navedena pravila koja su propisana čovjeku u svrhu zaštite prirode u islamskoj tradiciji mogu se svesti na pet jednostavnih općih pravila: uravnoteženo korištenje prirode i njenih resursa, ponašanje prema prirodi s poštovanjem, zabrana oštećivanja, zloupotrebljavanja i iskrivljavanja prirode, potreba za dijeljenjem prirodnih resursa te očuvanje.⁸²

Uz sve navedeno, islam koristi poseban sustav vlasništva, razmjene i proizvodnje koji se nalazi u Kur'anu, a nalaže tri principa: smanjenje otpada, potrošnju kroz uporabno učinkovitu vrijednost, te zajedničko korištenje resursa. Ako pri uporabi nekog resursa nastupi šteta, onda je taj resurs potraćen. To se prvenstveno tiče hrane i vode, a rasipanje i zagađivanje vode kao i ostalih resursa zabranjeno je. Također, razmjena dobara u islamu jest dopuštena ukoliko je pravedna i time se lihvarstvo smatra nepravdom. Također, zajedničko korištenje resursa mora postojati, a prvenstveno se odnosi na vodu koja je zajedničko dobro koje pripada svim ljudima.

⁸⁰ Usp. Barnhill, 2001, str. 193.-197. str.

⁸¹ Ibid.

⁸² Usp. Barnhill, 2001., 202. str.

Ova načela koriste smanjenju prekomjernog korištenja resursa što je ujedno i glavni ekološki problem današnjice.⁸³

Edukacija muslimanske zajednice o očuvanju okoliša, uz sve navedeno što donosi šerijat nije nikakav problem. No ipak, u današnjem vremenu postoji određeni broj pojedinaca u zajednici koji prkose zakonima (kao i u svakoj drugoj religiji), na način da ne sudjeluju u borbi protiv bilo kakve korupcije i sve manje djeluju prema zaštiti prirode, a što je vidljivo u rasponu zagađenja u njihovim zemljama. Ipak bi trebala postojati poboljšana edukacija kao nagovor na međudjelovanje i slogu koja bi ujedno omogućila poboljšanje kvalitete okoliša i ljudi.

3.4. Kulturološke sličnosti i razlike u ekološkoj svijesti

Iako je u prošlosti viđeno mnogo sukoba, danas postoji sve veća potreba za zajedništvom svih kultura i religija, što označava imperativ našega vremena čiji bi cilj bio »duhom i kulturom prožet i ispunjen čovjek.« (Stupičić, 2018., 161. str.). Na primjer, voda u mnogim religijama ima značaj očišćenja, te izvora novoga života. Ona se koristi u obredima svih regijskih kultura, a da ne spominjemo važnost vode za opstanak života na zemlji. Sličnosti prisutne u različitim kulturama vezane uz svijesti o očuvanju i brizi o okolišu oduvijek postoje, na što smo jasno inicirali unutar dijelova ovoga poglavlja.

Ono po čemu se svijest o očuvanju okoliša razlikuje, očituje se kroz razvoj kulture kao i kroz različite religije. Tri velike monoteističke religije u korijenima su jednake što se tiče očuvanja okoliša u svrhu poštivanja svega stvorenoga od Stvoritelja. No kroz sve tri velike religije većinskim dijelom se prožima radikalno antropocentrično stajalište koje nalaže očuvanje okoliša u svrhu očuvanja ljudske vrste. Čovjek je ondje postavljen u središte okoliša kao upravljač i korisnik resursa kojima bi trebao moralno raspolagati, a kako bi opstao na Zemlji zajedno sa svim živućim. S druge strane, uvidjelo se da postoje razlike između istoka i zapada, gdje većina istočnih religija počiva na nekoj vrsti mješavine holizma i patocentrizma. Zapadni individualizam i istočni kolektivism odražava se ne samo na društvo, već i na ostala živa i neživa bića na zemlji.

Unatoč razlikama, u svim velikim religijama postoji sličnost u odnosu čovjeka i prirode zbog čovjekove međuovisnosti i uvjetovanosti sa samom prirodom. Obje strane uvelike teže vrlinama i vrijednostima, iako se ta težnja u stvarnom životu čini oprečnom. Kada govorimo o ekološkoj katastrofi koja može značiti nepostojanje sutrašnjice, u tom pogledu sva bića su

⁸³ Usp. Barnhill, 2001., 202.-205. str.

jednaka. Cjelokupni socijalni život današnjice pod utjecajem je materijalizma i zaluđen stvaranjem individualne koristi, što nikako ne može pomoći za nadu u bolje sutra. Čovjekova nutrina velikim se dijelom ostvaruje kroz kulturu i religiju, te upravo one mogu poslužiti u borbi za ispravno moralno djelovanje.

Jedno je sigurno; unatoč svim različitostima, danas postoji velika potreba za ujedinjenjem čovječanstva, u svrhu spasenja uništenog od strane čovječje ruke. Kultura i društvo ovisni su o prirodi, jer bez nje ne bi mogli opstojati.

Najbolji primjer za to jest teorija ekocida koju je nakon provedenog istraživanja postavio Jared Diamond. Teorija govori o ekološkoj, demografskoj i kulturnoj propasti civilizacije s Uskršnjeg otoka, mnogima poznatog po gigantskim skulpturama *moa*. Naime, stanovnici Uskršnjeg otoka navodno su izumrli zbog deforestacije koja je trajala između 13. i 17. stoljeća, nakon čega je nastupilo smanjenje bioraznolikosti kao i vrsta životinja. Danas na otoku ne živi niti jedna vrsta kopnene životinje osim kokoši koja je naknadno donesena na otok, a morske ptice naseljavaju isključivo okolne otočiće. Prekomjerno korištenje drva za ogrjev i za materijale, te istrebljenje životinjskih vrsta, na kraju je rezultiralo i nestankom ljudske populacije na otoku. Prije dolaska čovjeka na to područje, otok je tisućama godina bio prekriven šumom u kojoj su rasle mnogobrojne vrste palmi, te gdje je obitavalo minimalno šest vrsta sisavaca te dvadeset i pet vrsta morskih ptica.⁸⁴ Ovaj primjer ekocida dogodio se na manjem otoku, otprilike veličine grada Osijeka, no uopće nije upitno da bi takva vrsta ljudske mahnitosti u budućnosti mogla upropastiti naše buduće habitate i naraštaje.

⁸⁴ Usp. Martinić, 2018., 9.-20. str.

4. BIOETIKA: SUVREMENA PITANJA POVEZANA S EKOLOGIJOM I EKOLOŠKOM ETIKOM

Potreba za ravnotežom između kulturne i biološke raznolikosti, uz tehnološki napredak u 19. i 20. stoljeću, dovela su čovjeka do razvoja *bioetike*. Bioetika je grana etike koja proučava ljudsko ponašanje na području biomedicinske znanosti s naglaskom na moralne vrijednosti i načela.⁸⁵ Iako je fokus bioetičara na samim počecima bio na moralnim vrijednostima vezanim uz čovjekov život i zdravlje (presađivanje organa, eutanazija, umjetna oplodnja, kloniranje i sl.), dio bioetičke ekumene ipak jesu sva živa bića. Bioetička ekumena jest ekumena duhovne prirode, stvorena kao dobrovoljna zajednica svih svjesnih ljudi, a uključuju bioetička načela, vrednote i orijentacijska znanja potrebna za shvaćanje vrijednosti života i bioetike.⁸⁶

Za potrebe razvoja bioetičke ekumene bitna je stavka čovjekove svijesti o samoj bioetici za koju je prijeko potrebna edukacija. Iako smo u ovome radu uvidjeli da postoje pisani dokazi da je čovjek prije mnogo stoljeća imao razvijenu svijest o očuvanju okoliša, danas zbog brzog razvoja znanosti imamo mnogo više novih saznanja o prirodi i o tome kako je što bolje sačuvati. Unatoč svom dobivenom znanju, čovjek zbog različitih ekonomskih i političkih postupaka u današnjoj, sve više materijalističko nastrojenoj civilizaciji i dalje pokušava okretati leđa etičkom postupanju prema živom i neživom svijetu. Stvaranjem učinkovite edukacije čija bi univerzalnost spajala različite kulture, nastalo bi novo “ekološko civiliziranje”. Ovakva vrsta edukacija odnosila bi se na sve kulture, uključujući i religije, a pomoću objektivnih, znanstvenih, primjenjivih, raspoloživih i orijentacijskih znanja, koja bi nakon uspješnog provođenja mogla uspostaviti ravnotežu između kulturne i biološke raznolikosti.⁸⁷ Slijedi opis popularnih bioetičkih rasprava vezanih uz očuvanje okoliša, a izdvojeni su održivi razvoj u ekologiji, globalizacija, te problemi zaštite prirode i okoliša.

4.1. Održivi razvoj u ekologiji

U kontekstu bioetičke problematike svakako je važno istaknuti kontekst održivog razvoja. Prihvaćen je na Konferenciji UN-a o okolišu i razvoju 1992., a kao koncept budućnosti čovječanstva. On u biti predstavlja skup regulativa koje služe za zaštitu ekosfere, stabilan

⁸⁵ Usp. bioetika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 8. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7730>>.

⁸⁶ Usp. Cifrić, 2007., 26.-27.

⁸⁷ Isto. 27.-28.

gospodarski razvoj i pravednu raspodjelu socijalnih prilika. Održivi razvoj pokušava se primijeniti u svim socijalnim i ekološkim sferama u obliku nacionalnih strategija razvoja s posebnim naglaskom na poštivanje međunarodnih regulativa. Ukazao se kao realno rješenje za ekološke krize, sve veće razlike u stupnju razvijenosti između zemalja, kulturnu entropiju, te kao putokaz za dobar smjer kojim bi trebale ići globalne razvojne perspektive.⁸⁸

Problem temeljito razlaže Ivan Cifrić misleći općenito i misleći na problem našeg podneblja.

»Raznolikosti kulturne ekumene u svijetu prijeti radikalna redukcija i kulturna jednoobraznost – *kulturna entropija* globalnih razmjera. Silom ili milom nestaju živi jezici, različite kulturne tradicije, općenito svijet predmodernosti, a nastupa svijet antropobiotske ekumene koji nosi klicu hegemonije samo jedne, moderne kulturne subekumene – raspiruje žižu novog kulturnog monizma» (Cifrić, 2007., 68. str.).

Stoga je jasno da su i biološka i kulturna raznolikost dovedeni u pitanje i kao odgovor na rješavanje problema poticaj su za mnoge rasprave o njihovom očuvanju. No nije samo važno da se o ovim problemima vode teorijske rasprave, važno je neke od osnovnih zaključaka početi primjenjivati u praksi. Sav organski život uključen je u kontekst održivog razvoja, te se kao bioetičko pitanje bavi ne samo etikom života kao prava na život jedinki i ekosustava, već se bavi etikom života čitavih kultura i njihovim opstankom. Sve raznolikosti biotske i kulturne ekumene čine bogatstvo ovoga svijeta.

Ideji održivog razvoja možemo čiste savjesti pripisati pridjev “sposobnost”, jer se za takvu perspektivu može reći da je sposobna za sutrašnjicu. Da su njezine glavne sastavnice čvrste karike koje su sposobne povezati i očuvati sve iskonske potencijale. Sposobne su primiti kritike ugrožavanja okoliša i biološke raznolikosti. Takvom svojom osobinom u okviru ekološkog i bioetičkog diskursa, uspoređivanjem razvojnih i bioetičkih pitanja, ukazuje se spremnost za akciju održivosti nacionalnih identiteta u kontekstu globalizacije.⁸⁹

Razvoj ikoje vrste, ostavlja iza sebe prošlost i stare vrijednosti, sam po sebi u smislu ostvarivanja svojih ciljeva, potiče pitanje moralnosti i etičkih načela, te kao i svaka nova

⁸⁸ Usp. Cifrić, 2007., 28. str.

⁸⁹ Usp. Cifrić, 2007., 68. str.

promjena mora biti spreman na etička propitivanja. Ispituje se ispravnost ciljeva, smisla, sredstava i aktera, a sve s obzirom na njegove antropološke posljedice.

S druge pak strane, čini se evidentno da je, gledajući povijesno-kulturološki, u samoj znanosti nastupila kriza. Suvremena znanost teško nudi odgovore o budućnosti života u uvjetima globalne ekološke krize. A jednako se tako pokazalo da moderna znanstvena dostignuća i tehnička postignuća u praksi nije sigurno primjenjivati bez provjere etičnosti, odnosno bez primjene orijentacijskog znanja, jer u konačnici sve ipak sluti na veliki rizik koji prijeti čovjeku i prirodi. Upravo iz ovih ograničenja proizlazi potreba za novim i složenijim pristupima stvaranju i širenju bioetičke ekumene. Svako doba nosi svoje interese, a razvoj je taj nezaustavljivi kotač koji se konstantno okreće. Što nam donosi ovo stoljeće? Nitko ne zna odgovor na to pitanje. Ali se zna što očekujemo od njega. Očekuje se da to bude stoljeće ekologije i stoljeće bioetičkih epoha koje će izmijeniti današnji sustav.⁹⁰

Očekuje se zapravo svijest o novim vrijednostima života, očekuju se orijentacijska znanja i načela koja će legitimirati socijalno-ekološku paradigmatu. Ovo tim više što smo iz dana u dan svjedoci globalnog pogoršavanja stanja u okolišu, a time i uvjeta života na Zemlji. Klimatske promjene sve su očitiye, sve je jače zagađen zrak, voda i zemlja, ugrožene su biološke raznolikosti, a problem klimatskih promjena postoji već u kasnijem 20. stoljeću.⁹¹ No unatoč tome nastavljaju se iskorištavati prirodna dobra. Priroda više nije u stanju apsorbirati sve negativne utjecaje koji dolaze od ljudi. Stoga se javlja potreba za novim prirodnim izvorima, a ako oni izostanu postoji i mogućnost pronalaženja neke nove planete za život ljudske populacije. Upravo ova prethodna konstatacija upućuje na dokaz o ljudskom sustavnom zanemarivanju i neodgovornosti za postojeći teritorij. Takvo je zanemarivanje posebno izraženo u ovo moderno doba pa se zato i nameće tvrdnja da je ekološka kriza zapravo kriza kulturne ekumene, odnosno kriza proizašla iz njezinog negativnog odnosa spram biotičke ekumene.

Ovakvom stanju uvelike je doprinijela i sekularizacija, posebno istaknuta u europskoj i zapadnoj kulturi. Slavljena je u ime nove i moderne sadašnjosti kao korak naprijed za čovjeka koji iza sebe ostavlja prošlost. Slabljenjem utjecaja religije i crkve na društvo, polako se počeo gubiti onaj viši smisao života kod ljudi. Imperativ je postao “živjeti danas” i “imati bogatstvo”. Moralne su vrijednosti dobrano uzdrmane, a potrošačko je društvo briljiralo na pozornici

⁹⁰ Cifrić, 2007., 29.-32. str.

⁹¹ Usp. Rahman (2013.).

individualizma. Globalno društvo omogućilo je većini susrete i uvide u različite religije i kulture, te ubrzano stvorilo prividnu težnju za novim vizijama i smislom ljudskog života, istodobno ignorirajući postojanje Boga. Istraživački duh postmodernog doba stoga je postao gladan “velikog morala” i “sporazumne etike”. Javila se globalna težnja i potreba za sustavom vrednota koje čovjeku mogu garantirati opstanak. Bioetički moral kao ekumenski moral zadovoljio bi apetite suvremene kulture.⁹²

U svakom slučaju ovdje se radi o ekološkom prosvjetljenju koje bi u svakoj svijetloj točki svojih načela etički uredio odnos između cjelokupnog čovječanstva i Zemlje. Materijal za gradnju takvog sustava svakako je već sadržan u kulturnoj ekumeni, no jasno je da njezine vrijednosti treba izmijeniti iz temelja. Da bi čovjek stvorio novu perspektivu života, neminovno prvo mora izgraditi podlogu za novo razumijevanje današnjeg stanja socijalno-ekološke krize, a samim time i perspektivu današnje biotičke i kulturne ekumene. Da bi novi naraštaji stasali na zdravim nogama svakako im je potrebno priuštiti edukaciju i u odgojnom i u obrazovnom smislu. Pod pojmom edukacija misli se na socijalizaciju novih generacija koje uvijek ovisne o trenutno važećoj definiciji kulture. Moderni edukacijski sustavi standardizirani su i uniformirani te su pod velikim utjecajem razvijenih zemalja koje imaju ekonomsku moć. Današnji edukacijski sustavi u službi su društvenih normi i modernog stila života. Takav obrazovni sustav gotovo je u potpunosti iz svog vrednovanja izbacio kvalitetu i stupanj usvojenosti etičkih načela.⁹³

Tendencija koja je zavládala obrazovnim sustavima vrednuje samo one najbolje, potiče natjecateljski i konkurentski duh pojedinaca, te u svojoj konačnici bezosjećajno odbacuje one slabije ili ih nemilosrdno iskorištava zbog vlastitog hranjenja svojeg ega. Jačanje vlastite konkurentnosti, prestiž i samodostatnost ovládali su gotovo cijelim društvom i nezaobilazni su dio globalnih procesa. Uzrok ovakvom stanju stvari leži u činjenici da je u donošenju odluka bitnih za daljnju budućnost izostalo načelo temeljeno na moralnim i etičkim vrijednostima. Profesionalne i etičke strukture u velikom su iskoraku i to je jedan od osnovnih problema današnjice, koji će, ako se ubrzo ne usklade koraci, eskalirati do neslućene udaljenosti i odvojenosti.⁹⁴

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Usp. Pozaić, 2004., 72.-76. str.

Čitave generacije ljudske populacije zapele su u ovakvo egoistično nastrojenom svijetu. Zapele, ali nisu odustale tragati. Tragajući za izbavljenjem javlja se nužnost i ponovna želja za vraćanjem intuitivnih modela spoznaje – želja za izgradnjom duhovnog i materijalnog jedinstva svih postojećih životnih dimenzija. To je takozvani novi proces razvoja, održivog razvoja u kojem se isprepliće ljudska pozitivna energija usmjerena na ujedinjavanje ljudskog duhovnog, psihičkog, intelektualnog i fizičkog razvoja. Novi je to pristup daljnjem razvoju života u cjelini, povezan etičkim i pravednim odnosima u svim dimenzijama djelovanja. Koncept održivog razvoja unosi etiku kao nit vodilju za gospodarski razvoj, sjedinjuje ekonomske znanosti socijalnoj i prirodnoj okolini, te ponovno uzdiže prirodu na tron života. On crpi sredstva iz etičkog bogatstva i stvara novu viziju zajedništva čovjeka, zajednice i biosfere.⁹⁵

Đurđica Fućkan u svojem članku “Pojam održivog razvoja u ekologiji” navodi:

»Iako je prvotni poticaj nastanka koncepta održivog razvoja bio kontekst etičko-ekološke disharmonije, danas ovaj razvojni okvir postavlja viziju i zahtjeva djelatni napor da se etičkim načelima intrageneracijske i intergeneracijske pravednosti uspostavi i koordinira multidimenzionalnost globalnog razvoja« (Pozaić, 2004., 75. str.).

Jasno proizlazi da je značaj razvojnog koncepta održivosti na globalnoj razini sve veći i prihvatljiviji. Ovo tim više što sam termin “održivost” obećava moguću drugačiju i kvalitetniju budućnost čovječanstva. Predstavlja veliki izazov krugovima znanstvenika, stručnjaka i političara na svim razinama djelovanja, a kao vizija za očuvanje budućnosti Zemlje i kao početak borbe za opstanak čovječanstva.⁹⁶

Na mikrorazini, pa čak i u širem smislu, postoje različiti projekti koji podučavaju o demokraciji, jednakosti, toleranciji, zaštiti okoliša i ostalim vrijednostima koje su gotovo nestale iz edukacijskog sustava. Jasno je da se progresijama već prije spomenutih globalnih kriza nameće potreba da se hitno uvedu kurikularne promijene u sustave obrazovanja i druge društvene sustave koje će promicati bioetičku ekumenu s naglaskom na odgojnu funkciju. Ponavljam, tendencija koja je zavládala obrazovnim sustavima vrednuje samo one najbolje, potiče natjecateljski i konkurentski duh pojedinaca, te u svojoj konačnici bezosjećajno odbacujući one slabije ili ih nemilosrdno iskorištava zbog vlastitog hranjenja svojeg ega. Jačanje vlastite konkurentnosti, prestiž i samodostatnost ovládali su gotovo cijelim društvom i

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

nezaobilazni su dio globalnih procesa. Razvidno je da je potreba za promjenama u temeljima shvaćanja razvoja čovječanstva u svim segmentima njegovog postojanja upravo uvjetovana posljedicama koje su nastupile ekološkom (ne)sviješću o neograničenosti kapaciteta ekosustava.⁹⁷

Poticaje za razvoj koncepta održivog razvoja nije potrebno posebno tražiti. Okrenemo li se oko svoje osi i otvorimo li oči, svjedočit ćemo onečišćenju opasnim otpadima, deficitu pitke vode i čistog zraka, smanjivanju plodnog tla, promijeni biološke raznovrsnosti, efektu staklenika i mnogočemu drugome što je definitivno smanjilo kvalitetu života živih bića i ugrozilo njihovu daljnju egzistenciju. Ograničenost resursa ili pak njihova potpuna iscrpljenost dovoljan su alarm za radikalne poteze koje treba povući u smislu realizacije plana održivog razvoja. Pogrešne pravce moguće je uvijek mijenjati i uspostaviti uvjete za ekološku stabilnost. Globalnu ravnotežu moguće je uspostaviti, čuvajući i obnavljajući ekološki sistem, kulturu baštinu, socijalnu cjelovitost, ekonomsku zdravu konkurentnost i štedljivost. Strategijom kvalitativne diferencijacije po etičkim načelima pravednosti u svim sustavima moguće je postići održivost. Primjerice, u sustavu ekonomskog razvoja moguće je uspostaviti ravnotežu povećanjem zaposlenosti kao glavnom svojstvu socijalnog razvoja, a redukcijom resursa očuvati okoliš. Donošenjem ispravne strategije i planova za dugoročne ciljeve održivosti razvoja, koji uključuju brigu o ekološkoj, socijalnoj i ekonomskoj dimenziji može se postići cjelovita rekonstrukcija sistema. Pri tome valja uzeti u obzir sve razvojne faze provedbe održivosti, od postavljanja strategije i ciljeva, preko pravednog upravljanja, pa sve do u određenoj mjeri reducirane operative.⁹⁸

Iz svega do sada iznijetog proizlazi da još ne postoji jasan konsenzus o opsegu i definiciji onog što zovemo održivi razvoj pa se za sada ne može niti govoriti o jedinstvenoj teorijskoj misli o održivom razvoju, no nedvojbeno je da je istog nužno uvrstiti u sve segmente ljudskog djelovanja u gospodarskom, političkom, kulturnom i društvenom smjeru, imajući u vidu parolu koja stoji na kraju labirinta izazova i iskušenja modernog doba; Održimo se na ovome svijetu!

4.2. Globalizacija u ekološkoj etici

Doslovno značenje pojma *globalno* iz perspektive čovjeka označuje ono što se odnosi na čitav svijet. U širem smislu globalizaciju možemo okarakterizirati kao skup novonastalih

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

promjena na gospodarskom, društvenom, kulturnom i političkom području sadašnjice čija je mijena uzrokovana tehnološkim napretkom i razvojem.⁹⁹ Progresivnost tog pojma doprla je i u domene ekologije i morala, a upravo iz razloga što je napredak znanosti i modernizacija života čovjeku istovremeno svijet približio do vrha nosa te ga udaljio do neslućenih granica. Suvremeno je društvo vrlo aktivno i dinamično, a njegova težnja za napretkom i boljitkom življenja neminovno dovodi do prekoračenja maksimuma iskorištavanja čovjekove okoline.

Globalizacija ima svoje ishodište u težnji za pronalaskom učinkovitog rješenja vezanog za razvoj koji je pogoršan društvenim i gospodarskim čimbenicima krajem 20. stoljeća. Kao pokušaj odgovora na svjetske krize, zamisao o globalizaciji najbolje se očitovala vezano za ekološka pitanja. Ljudima je postalo kristalno jasno da je nastupila nužnost pronalaženja ubrzanih, planskih procesa za očuvanje iscrpljene prirode, što prvenstveno uključuje uklanjanje ekoloških posljedica: globalnog zatopljenja, iscrpljivanja izvora pitke vode, sječe šuma, istrebljenja raznih vrsta i dr.¹⁰⁰

Potreba za bioetičkim znanjima i orijentirima proizlazi upravo iz činjenice da unatoč velikom tehnološkom napretku kvaliteta života ljudi stagnira, odnosno postaje upitna. Nužnost ekološkog prosvjetiteljstva 21. stoljeća obuhvaća novo znanje koje će ponuditi odgovarajuća rješenja vezano za postupanja prema životu i prirodi te širenju vrijednosti života kao etičke norme. Naime, globalizacijom društva nastala je potreba za novim promišljanjem o etičkim načelima na kojima će se nastaviti dograđivati suvremeno društvo. U ekologiji se pod pojmom globalizacije podrazumijeva pokušaj stvaranja i oblikovanja globalne ekološke svijesti radi očuvanja bioraznolikosti i ekosustava. Etika govori o globalizaciji u vidu globalnog morala, globalnog ljudskog djelovanja, globalne svijesti i solidarnosti. Sve su to pojmovi koji imaju za cilj suvremenom čovjeku "otvoriti oči" i „osvijestiti um”.¹⁰¹ U utrci u kojoj je napredak postao samosvrhom, nema mjesta moralu. Savjest i odgovornost u tom je slučaju nadjačana silnom željom za napretkom i lagodnijim životom, te u svojoj konačnici neminovno podrazumijeva

⁹⁹ Usp. globalizacija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno: 3. 9. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22329>>.

¹⁰⁰ Usp. Pozaić, 2004. 120.-121. str.

¹⁰¹ Van Rensselaer Potter je izumitelj pojma *globalna bioetika* (1988. godine), a opisuje je ovako: »Po Potteru, globalna bioetika bi trebala ujediniti medicinsku bioetiku (sa svojom kratkoročnom perspektivom) i ekološku etiku (sa svojom dugoročnom perspektivom), i pokušati uravnotežiti moralnost odlučivanja u zdravstvenoj skrbi s odlučivanjem koje uključuje okoliš, poporavljajući, na taj način rascjep koji su uzrokovali georgetownski bioetičari (osobito Beauchamp, J. Childress, R. Veatch i drugi. « (Muzur; Rinčić, 2015., 141. str.).

ugroženost biotičke i kulturne ekumene. Biotička ekumena odnosi se na perspektive čovjekova života i raznolikih oblika života u su-svijetu, ali i na život (opstanak) raznolikih ljudskih kultura i svijeta “kolonija” (koloniziranog, antropogeniziranog).¹⁰²

Složene globalne promjene kao aspekt daljnjeg razvoja imaju u vidu ujedinjavanje svijeta prema gospodarsko-tržišnim načelima. No s druge strane takve perspektive nalaze se proizvodni gubici i dobici. Značajne gubitke predstavljaju prije svega ekološke posljedice raznih gospodarskih integracija i društvenih umreženja. Pozitivna strana očituje se u pojačanoj internacionalizaciji trgovanja koja potiče proizvodnju i tehnologiju koja je manje štetna za okolinu. Veliko opterećenje za okoliš isto tako predstavlja rastuće kolanje robe i prometa. Međunarodno trgovanje smećem i pohranjivanje otrovnog otpada također je alarmantni problem globalizacije, a ovo tim više što se odlagališta uglavnom nalaze u siromašnim i nerazvijenim zemljama svijeta. Upravo u tim zemljama događa se siromaštvom uvjetovano razaranjem prirode i to u vidu uništavanja šuma iz kojih se drvo eksploatira radi vraćanja velikih dugova. Napredak znanosti i tehnike i želja čovjeka da ima moć i bogatstvo, uzrok su velikih promjena u okolišu.¹⁰³

U tu se svrhu jasno iskristalizirala potreba za promjenama u sustavu edukacije, a bioetička edukacija jedna je od glavnih dijelova te složene ljudske zadaće. Naime, odnos između prirode i kulture može se promatrati preko pojmova bioetičke i kulturne ekumene, s time da je bioetička ekumena svojevrsna poveznica u duhovnom smislu. Moderan svijet prekoračio je sve granice svoje stvaralačke moći, što je dovelo do toga da slobodno možemo reći da je čovjek svojim djelovanjem ugrozio život, sebe i svoj opstanak. Dakle, s globalizacijom svijeta dolazi do nužnosti za novim promišljanjem o etičkim načelima koji će ukrotiti suvremeno društvo. Pritom ne treba zanemariti i odnos društva prema životu, a tako i odnos prema drugim društvima kao oblicima socijalnog života. Kulturna evolucija čovječanstva, smjer je jednog novog razvoja koji pod svaku cijenu ima za cilj održivost.¹⁰⁴

Iz svega naprijed navedenog ukazuje se očita potreba da se etika modernog doba osnuje kao cjelovita etika koja će imati snagu i sposobnost spriječiti globalne posljedice ljudskog djelovanja, no istodobno ona mora u svojim korijenim ostati etika koju ljudski umni kapacitet može usvojiti i praktično ju primjenjivati. Najučinkovitije i najprihvatljivije je, upornim

¹⁰² Usp. Cifrić, 2007., 24. str.

¹⁰³ Usp. Pozaić, 2004., 121.-122. str.

¹⁰⁴ Usp. Cifrić, 2007., 38.-39. str.

upozoravanjem na granice ljudskih mogućnosti uživanja i iskorištavanja prirode, buditi ekološku svijest u čovjeku, koju će on prihvatiti kao sastavni dio etike življenja dobrog života.

105

4.3 Problemi zaštite prirode i okoliša

Na temelju relevantne literature možemo govoriti o aktualnosti problematike zaštite prirode i okoliša. Problematika seže u daleku povijest, no o njoj se temeljitije raspravlja tek dolaskom novog doba, negdje u drugoj polovici 20. stoljeća. Možemo reći, u trenutku kada se počeo oglašavati “ekološki alarm”. Zahvaljujući velikoj akumulaciji kapitala i ubrzanom tehnološkom napretku koje je ljudima donijelo bezbroj koristi, u konačnici je stvorena i velika neravnoteža u prirodi, reperkusijski direktno reflektirana u odnosu na čovjeka i okoliš u kojem on bivstvuje. Čovječanstvu je postalo jasno da je došlo vrijeme da se nužno zaštititi i očuva iscrpljena priroda, a na kraju krajeva da se što prije nađe rješenje za postepeno uklanjanje ekoloških posljedica.

No najprije bi se valjalo osvrnuti na uzroke koji su doveli do takvog stanja. Postavljam hipotezu da je ovdje čovjek glavni akter, ili bolje rečeno – njegova neodgovornost, odnosno njegove određene negativne osobine. Ističu se tri glavna razloga; nesavjesnost, neznanje i egoizam. Zbog svakog od ova tri razloga postupno je i galopirajuće iskorištavana priroda te narušavana njezina harmonija i ugrožavan njezin opstanak. Nesavjesno su trošena neobnovljiva prirodna dobra, nije se pitalo koje su posljedice tehničkog napretka civilizacije, nesmotreno se onečišćavao ljudski okoliš. Težnja za moći, profitom i prestižem gazila je sve pred sobom. Posljedice takvog ponašanja reflektirale su svoj negativni naboj i u gospodarsko i u društveno područje. Svjedoci smo onečišćenja prirode, pitke vode, zraka, smanjenja produktivnosti plodnog tla, iscrpljenosti mineralnih i energetske izvora, promjeni klime, nestajanju životinjskih vrsta, radioaktivnog zračenja, efekta staklenika, rupa u ozonskom omotaču i dr.¹⁰⁶

Razvoj se ljudskog društva ne može zaustaviti, niti je to moguće u ovoj fazi napretka, no moguće je društvo osvijestiti da taj napredak mora biti usklađen s prirodnim mogućnostima. Upozorenja znanstvenika koji prate ekološke tokove dovoljna su samo u toj mjeri da se spozna barem približno stvarno stanje stvari. No da bi se potaknula globalna provedba tih spoznaja, potrebno je učiniti mnogo, mnogo više. U svijetu se događaju takvi pokušaji realizacije rješavanja barem nekog dijela problema i to na način da se organiziraju nevladine udruge koje

¹⁰⁵ Usp. Pozaić, 2004., 122.-123. str.

¹⁰⁶ Usp. Pozaić, 2004., 32.-34. str.

nisu pod političkim ili nekim drugim utjecajem i koje čine nešto za sveopće dobro i pomažu ljudima. Te koje nastoje promicati svijest o potrebi kolektivne zaštite okoliša i prirode i svega što je na ovoj Zemlji ugroženo. Da bi se ostvarili tako postavljeni ciljevi, najprije je potrebno znanje koje se od najranije dobi mora postepeno ugrađivati u svijest i odgoj ljudi. Svi ovi prethodno navedeni inputi na globalnoj razini mogu dovesti do istinite želje, jer potreba je već tu, naime da se zaštiti priroda i biološka raznolikost tako da se sve ljudske aktivnosti koje su usmjerene na daljnji razvoj i napredak svedu u granice održivog razvoja. Pretpostavku za održivi razvoj, osim znanja o svijesti koje je potrebno utkati u svaku stanicu ljudskog bića, svakako čini i zakonodavni sustav.¹⁰⁷

U Republici Hrvatskoj, jedinstvenim općim aktom s najvišom pravnom snagom – Ustavom – zagarantirano je nekoliko točaka vezano za očuvanje prirode i okoliša, kao najveće vrijednosti ustavnog poretka Republike Hrvatske. Jednako tako na snazi su i Zakon o zaštiti prirode i Zakon o zaštiti okoliša. Na taj način osigurana je posebna zaštita određenih prirodnih područja (oko 9,3% površine Hrvatske je pod zaštitom). Prema Zakonu o zaštiti prirode za devet kategorija osigurana je zaštita. Tu se ubrajaju; nacionalni parkovi, parkovi prirode, strogi rezervati, posebni rezervati, regionalni parkovi, spomenici prirode, značajni krajobraz, park-šume, spomenici parkova arhitekture.¹⁰⁸

Nadalje, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja (osnovano je 2000.) zakonom je zaštitilo i pojedine životinjske i biljne vrste. Jedan od važnijih dokumenata koji regulira zaštitu okoliša u Republici Hrvatskoj svakako je Deklaracija o zaštiti okoliša, te Strategija o prostornom uređenju naše države, a slijede Strategija razvitka turizma, Nacionalna strategija razvitka i Strategija prostornog razvitka. Naša je država potvrdila i Konvenciju o biološkoj raznolikosti 1996. godine, no s obzirom na nedovoljnu istraženost flore i faune na ovim prostorima, Hrvatska još uvijek nije u potpunosti stručno obavila svoj dio zadatka. Osim nabrojanih akata, formirana su i različita ekološka društva koja provode akcijske planove zaštite. To su između ostalih i Hrvatsko ekološko društvo i Hrvatsko biološko društvo i dr.¹⁰⁹

Problem zaštite okoliša u Republici Hrvatskoj, kao i u svijetu, uglavnom je uvjetovan nepravilnom raspodjelom kapitala, ili u većini slučajeva nedostatkom novca. Na žalost u našoj

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Usp. <https://mingor.gov.hr/o-ministarstvu-1065/djelokrug/uprava-za-zastitu-prirode-1180/zasticena-podrucja/118>, Pristupljeno: 20.8.2022.

¹⁰⁹ Usp. Pozaić, 2004., 236.-240. str.

državi energetske sustavi ne potiču održivi razvoj, pa stoga stara tehnologija i neodržavanje energetske sustava onečišćuje okoliš. Uz to je vrlo bitno napomenuti i problem zbrinjavanja opasnog otpada, kao i problem deponija smeća. Možemo reći da se desetljećima ovi nabrojeni problemi gomilaju, no rješavanje istih nije u prioritetima vladajuće klase, barem ne u praksi. Hrvatska je država relativno mlada, nakon Domovinskog rata uslijedila je obnova, 1. srpnja 2013. postala je punopravna članica Europske Unije i samim time dobila vjetar u leđa za rješavanje nekih od osnovnih gospodarskih i društvenih problema. Osnovni kapital crpi od turizma, te je Jadransko more i obala blago koje puni proračun.¹¹⁰

U svojim dugoročnim planovima, uz zajedničku inicijativu fondova Europske unije i Ministarstva regionalnog razvoja i fondova nastoji se staviti naglasak na one sektore koji mogu biti zamašnjak razvoja Jadranske Hrvatske. A uz razvoj, turizam i napredak, neminovno dolaze i gomilaju se ekološki problemi, tako svima vidljivi, a tako svima daleki. Traži se spas u nizu preporuka, inicijativa i konvencija. No, je li to dovoljno? Želimo li i dalje piti vodu iz slavine, kupati se u čistom moru, snimati raznobojne koraljne grebene, ostvariti svoje pravo na čisti zrak i zdravlje, nuditi turistima autohtonu gastronomsku ponudu, moramo shvatiti da smo neodvojivi dio prirode, koja je u našim rukama i čiji opstanak je odraz, samo naše osviještenosti.¹¹¹

4.4 Dodatak: Neki od modernih načina za podizanje svijesti za očuvanjem okoliša

Današnji razvoj komunikacije putem moderne tehnologije može pozitivno utjecati na podizanje svijesti o očuvanju okoliša, te se u tu svrhu koristi mnoštvo načina kako da se ekološka svijest uklopi u taj tehnološki opijum modernoga društva, ne samo putem tehnologije koja to naravno uvelike olakšava, već i unutar fizičkih zajednica putem raznih projekata.

Prvi primjer glasi: “Smanjiti, ponovo upotrijebiti, popraviti i reciklirati” (takozvani 4R's, prevedeno s engleskog jezika: reduce, reuse, reduce, recycle). Ovaj slogan moderna je verzija načina koji potiče ljude na potrebu o brizi za okoliš. Ovaj slogan potiče skromnost pri korištenju materijalnih izvora, te otvara druge načine korištenja tih izvora koji će smanjiti zagađenje prirode. Ideja nalaže jednostavan način koji smanjuje nepotrebnu potrošnju ambalaže, tako da se koriste prirodni i višekratni materijali koji se mogu reciklirati. Potiče kupovinu bez ili s minimalnim pakiranjem, kupovanje dugotrajnih i višenamjenskih proizvoda, te prenamjenu proizvoda umjesto da se proizvodi odlažu i skupljaju kao otpad, kao što podižu

¹¹⁰ Usp. Pozaić, 2004., 242.-244. str.

¹¹¹ Ibid.

svijest o pozitivnom učinku recikliranja neiskoristivog otpada. Ovaj princip može se odnositi na odgovorno zbrinjavanje otpada kod pojedinaca, jednako kao što potiče i velike industrije uz minimalan trud.¹¹²

Nadalje, postoje mnogi projekti u svijetu s ciljem pružanja znanja o brizi za okoliš. Jedan od takvih jest projekt Eko-škole u sklopu projekta međunarodne Zaklade za odgoj i obrazovanje za okoliš koji se provodi u osnovnim i srednjim školama diljem svijeta, s ciljem informiranja i angažiranja mladih. Projekt je započeo 1987. godine, a danas broji uključenost 81 zemlje. Uz projekt Eko-škole, postoje i projekti učenja o šumama, kao i uključenje mladih u pisanje novinarskih članaka vezanih za novosti o okolišu.¹¹³

Ovakav poticaj da se ljudi uključe u inicijativu očuvanja okoliša, da usvajaju nova znanja, te potaknu na razvoj svijesti, provodi se dakle kroz razne edukacije. U zadnje vrijeme akcije takovoga tipa sve više su prisutne na društvenim mrežama. Današnje moderno doba uz veoma brz razvoj tehnologije sa sobom donosi i velike promjene. Kultura više ne ovisi isključivo o ponašanju društva u okviru izvanjske zajednice, većinom odvojene od tehnologije. Počinje se stvarati takozvana nova *cyber* kultura koja postaje sve više proširena zbog velike potrebe za korištenjem tehnologije u novoj svakodnevnici. *Online* život polako preuzima ulogu klasičnog poimanja kulture i tradicije čovjeka.¹¹⁴ Iako *cyber* kultura sa sobom donosi mnoge nedostatke, ona uz mnoge prednosti ima i pozitivan učinak na brz prijenos informacija o potrebi za očuvanjem okoliša. Tako se na primjer na poznatoj društvenoj mreži Facebook tvrtke Meta, može pronaći rubrika *Centar za klimatologiju*, gdje korisnici društvene mreže mogu pronaći korisne informacije vezane uz klimatske promjene. Informacije uključuju činjenice o klimatskim promjenama, novosti i izvješća Međuvladina panela o klimatskim promjenama (IPCC), Graf s prikazom prosječne temperature po godinama, načine na koje korisnici mogu poduzeti radnju protiv klimatskih promjena kao i još mnogo korisnih informacija vezanih uz poboljšanje ekosustava. U ovom projektu od strane društvene mreže sudjeluju priznate organizacije poput UN-ova programa okoliša, Međuvladin panel o klimatskim promjenama,

¹¹² Usp. <https://www.trvst.world/sustainable-living/importance-of-4rs-refuse-reduce-reuse-recycle/>. Pristupljeno: 10.8.2022.

¹¹³ Usp. <https://www.fee.global/our-mission-and-history> , Prestupljeno: 22.8.2022.

¹¹⁴ Usp. Usp. Milardović (2010.), .84. str.

(IPPC), Svjetska meteorološka organizacija kao i Svjetski program istraživanja klimatskih promjena.¹¹⁵

Navedeni primjeri samo su neki od mnogih koji pomažu pri podizanju ekološke svijesti na globalnoj razini, što se kroz cijeli rad uvidjelo kao jedan od glavnih čimbenika u borbi protiv uništavanja okoliša. Problem koji ostaje kod *cyber* informiranja o očuvanju okoliša jest da pojedinac sam odabire informacije za koje ima interes, te postoji mogućnost da će pojedinci koji na primjer koriste društvene mreže zaobići ovakve pokušaje za informiranjem.

¹¹⁵ Usp. <https://www.facebook.com/climatescienceinfo/> Pristupljeno:22.8.2022.

ZAKLJUČAK

Postoje razne odlike u ljudskoj prirodi koje opravdavaju određenu mjeru nepoštovanja i neprilagođenosti svemu što se nalazi oko nas. Zdrav razum zato mora biti uvijek korektiv svakog fanatizma, koji će, barem implicite, upozoriti da je jedina alternativa takvoj opasnosti plemenita uporaba moralnih načela. Stvarne poruke koje priroda odašilje u obliku potresa, poplava, erupcija vulkana, klimatskih promjena, ozonskih rupa i sl. treba ozbiljno primiti. Teško je ostati ravnodušan pred tako očajnim vapajem prirode. Je li priroda nešto sasvim ograđeno od čovjeka ili je čovjek ugrađen u prirodu? Je li to mi, zapravo čujemo vapaj samog čovječanstva?

Moguće je da su tijekom povijesti, razni znanstvenici i stručnjaci izveli neke sasvim pogrešne zaključke, no apokaliptičnu hiperbolu koja vrišti “u pomoć” svi jako dobro čujemo! I mladi i stari, i obrazovani i neuki, i vrhunski stručnjaci i laici.

Suvremeni je čovjek prije svega “biće tehnike” i “biće napretka”, čovjek s dva lica, čovjek koji je uspio svoj izvanredni uspjeh pretvoriti u katastrofu. Čovjek koji je samosvrhu postavio na oltar vlastitog života. Sjetimo se samo priče o kralju *Midasu*¹¹⁶ kojem se ispunila želja da sve što dotakne, pretvori u zlato. Ali se u zlato pretvorila i sva hrana koju je dotaknuo, te da mu se bog Dioniz nije smilovao, on bi na koncu umro od gladi. Nije li ovaj grčki mit upravo slika i prilika današnjice?

Nehumane posljedice ljudskog djelovanja kao što su kriza resursa, onečišćenje okoliša, klimatske promjene, kisele kiše, efekt staklenika, ozonska rupa, gospodarenje otpadom, naoružavanje, niveliraju sve što je čovjek postigao i sve čemu još teži. Najžalosnije je to što međunarodna strategija za rješavanje problema okoliša tvrdi da gospodarstvo neminovno mora i dalje rasti jer bez rasta ne bi bilo sredstava kojim bi se financirala zaštita okoliša, te se u tom pogledu, nema druge, ipak moramo osloniti na to da će industrija pokazati inventivnost presudnu za nalaženje rješenja naših ekoloških problema. Ili ćemo smanjiti apetite i proširiti poštovanje i dužnosti na svoj susvijet i raznolikost života u njemu ili ćemo obavljati Sizifov posao, dok je brdo još na svojem mjestu.

Stoga je važno pokušati oblikovati globalnu ekološku svijest radi očuvanja bioraznolikosti i ekosustava, odnosno potrebno je u sve sfere ljudskog djelovanja uključiti bioetički sadržaj koji se bazira na orijentacijskom znanju, a pomoću kojega ćemo biti sposobni za prosudbu i primjenu do sada stečenih znanstvenih znanja. Naš je zadatak više nego jasan i

¹¹⁶ Usp. Mida. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 20. 8. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40585>>.

nužan: iznova posijati ekumenske vrijednosti (etika, moral) na plodno tlo (priroda, život), njegovati i brižno čuvati svaku izniklu stabljiku (odgovornost, savjesnost) i ubirati plodove (zajedničko dobro) vlastitog ulaganja, u sebe same.

Pri odabiru teme za ovaj rad inspiracija je proizašla iz spoznaje da je svaki čovjek kao individua odgovoran za opstanak Zemlje i egzistenciju budućih naraštaja. Misao vodilja bila je da upravo sada, ovoga trena, svatko od nas ima priliku nešto poduzeti. Za početak ima priliku barem staviti na papir, ne frizirane podatke i zvučne fraze iz područja ekologije, nego istinu o tome da nas vlastiti instinkti i uvjerenja te znanje koje smo stekli obrazovanjem, mogu natjerati da mnogo jasnije vidimo svijet oko sebe. A što je još važnije – da educiramo i prenosimo drugima svijest o potrebi prevrednovanja smisla čovjekova života.

Iz svega izloženog možemo zaključiti možda i ono najbitnije: važno je postati svjestan onoga što ne znamo, baš kao i onoga što znamo.

Popis literature:

AFRIĆ, Kristina (2002.). Ekološka svijest- pretpostavka rješavanja ekoloških problema. Ekonomski pregled, Vol 53, No. 5-6, 578.- 59. str. Zagreb.

ARTIĆ, Miroslav (2000). Čovjek i priroda u svjetskim religijama. Soc. ekol., Vol. 9, No. 1-2, Zagreb.

Asocijacija za kulturu, obrazovanje i sport. <https://akos.ba/kako-islam-gleda-na-prirodu/>
Pristupljeno:18.8.2022.

BARNHILL, D. L. ; GOTTLIEB R. S., (ur.), *Deep Ecology and World Religions: New Essays on Sacred Ground*, State University of New York Press, New York: 2001.

BIBLIJA (2009.). Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

BOCHENSKI, J. M. (1997.). Uvod u filozofsko mišljenje, Verbum, Split.

CIFRIĆ, Ivan (1994.). Antropocentrizam i naturalizam – uporišta modernog mišljenja. Soc. Ekol., Vol. 3, No 2. Zagreb.

CIFRIĆ, Ivan (2007.). *Bioetička ekumena. Odgovornost za život susvijeta*, Pragamena, Zagreb.

CIFRIĆ, Ivan (2018.). *Bioetička ekumena: potreba za orijentacijskim znanjem*, Socijalna ekologija Zagreb, Vol. 27 (2018.), No. 3.

CIFRIĆ, Ivan (1992.). *Elementi ekološke strukture genesisa*, Socijalna ekologija : journal for environmental thought and sociological research; Socijalna ekologija : Zeitschrift für Umweltgedanken und soziologische Forschung, Vol. 1 No. 1.

CIFRIĆ, Ivan (1997.). *Ethos odgovornosti i ekološka osjetljivost*, Soc. ekol. Zagreb, Vol. 6 No. 3, 253.-272.

ČOVIĆ, Ante (2007.). *Bioetička zajednica kao temelj odgovornosti za ne-ljudska živa bića* **
Rad je u njemačkoj verziji izvorno izlagan u sklopu 3. Bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu, Mali Lošinj.

ČOVIĆ, Ante (2004.). *Etika i bioetika. Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Pragamena, Zagreb.

DIAMOND, Jared (2007). *Sva naša oružja, zarazne bolesti, čelik i puške*. Algoritam, Zagreb.

ĐIKIĆ, Domagoj i sur. (2001.), *Ekološki leksikon*, Barbat, Zagreb.

Foundation for Environmental Education (FEE), <https://www.fee.global/our-mission-and-history>. Pristupljeno: 22.8.2022.

FRANKENA, William K. (1963.). *Ethics*, PRENTICE-HALL, INC., Englewood Cliffs, New Jersey.

HASANOVIĆ, Aziz (2018.). *Razumijeti Islam. Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj*, Zagreb.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslava Krleža, <http://www.enciklopedija.hr>, 20.7.2022.

JURIĆ, Hrvoje (2010.). *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*. Pergamena, Zagreb.

KOPREK, Ivan (1999.). *Ekološka etika*, Odgovornost za život, Zbornik, Baška Voda.

KOPREK, Ivan (2009.). *Etički vidici čovjekove odgovornosti*, Obnovljeni život, Vol. 64. No. 2., 149.-160.

LEOPOLD, Aldo (1949.). *A Sand County Almanac, and Sketches Here and There*, Oxford University Press, New York.

MARKUS, Tomislav (2004.). *Ekološka etika — razvoj, mogućnosti, ograničenja*, Socijalna ekologija : journal for environmental thought and sociological research = Socijalna ekologija : Zeitschrift für Umweltgedanken und soziologische Forschung, Vol. 13 No. 1

MARTINIĆ, Ivan (2018.). *Slučaj Uskršnjeg otoka kao primjer čovjekovog utjecaja na okoliš; Dio II: Teorije o propasti društva Uskršnjeg otoka*, Geografski horizont, Vol. 64, No. 2.

MILARDOVIĆ, Anđelko (2010.). *Globalno selo*. Centar za politološka istraživanja, Zagreb.

MIŠIĆ, Anto (1996.). *Samosvijest- temeljna sigurnost na putu k apsolutnoj Istini, prema sv. Augustin*. Obnovljeni Život, Vol. 51, No. 4.

MIŠIĆ, Anto; ČADEK, Miroslav (2019.). *Filozofsko-teološki korijeni govora o osobi. Odjeci filozofije personalizma*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 17.-31. str.

MUZUR, Amir; RINČIĆ, Iva (2015.). *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*. Pergamena, Zagreb.

PAPA FRANJO (2015.). *Laudato si' : enciklika o brizi za zajednički dom*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

POZAIĆ, Valentin (ur.). *Ekologija. Znanstveno-tičko-Teološki upiti i obzori*. Centar za bioetiku Zagreb, Zagreb: 2004.

RAHMAN, M.I. (2013). Climate Change: a Theoretical Review. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*. 11 (1), 1-13. <https://doi.org/10.7906/indec.11.1.1>.

RAJIĆ, Franko (2021.), *Hans Jonas -Etika odgovornosti u kontekstu ekologije*. Spectrum, Vol. 54., No. 1.

ROTS, A. P. (2015.). *Sacred Forests, Sacred Nation: The Shinto Environmentalist Paradigm and the Rediscovery of „Chinju no mori”*. Japanese Journal of Religious Studies, Vol. 42, Br. 2, 205.-233. str.

SUPČIĆ, Ivan (2018). *Religije i kultura – uzajamnost i nadilaženja*. Nova prisutnost Vol 16 No 1.

SV. AUGUSTIN (2009.). *Trojstvo*. “Služba Božja”, Split.

ŠESTAK Ivan; JALŠENJAK Borna (2009.). *Čovjekovo opstojanje i životinjsko postojanje*. Obnovljeni život Vol. 64., No. 1., 7-32.

ŠKRBEČ, Samo (2000.). Budizam, ekologija i osjetilna spoznaja. Soc. ekol. Vol. 9, No. 1'2. Zagreb.

TIĆAC, MARINOVIĆ, (2013.). *Eko-etika između biocentrizma i antropocentrizma*. Acta Iadertina,, 47-59, Zadar.

TOMAŠEVIĆ, Luka; JELIČIĆ, Ana (2021.). Kratka povijest humane ekologije i ekoteologije. Služba Božja, Vol. 61, No. 4, 486.-510. str.

TOMAŠEVIĆ, Luka (2011.). Ontološko i funkcionalističko shvaćanje osobe: bioetička rasprava, Crkva u svijetu, Vol. 46., No. 22.

TOMAŠEVIĆ, Luka (2021.). *Sv. Franjo, uzor integralne ekologije*, Služba Božja 61, br. 1, str. 73 – 90.

TRAKO POLJAK; CIFRIĆ; BUKVIĆ-LETICA; TOMIĆ. *Prava živog svijeta i etičnos čovjekova djelovanja prema prirodnom svijetu*, Sociologija i prostor, 56 (2018) 212 (3): 193-226.

TRVST. <https://www.trvst.world/sustainable-living/importance-of-4rs-refuse-reduce-reuse-recycle/>. Pristupljeno: 10.8.2022.

WORSTER, Donald (ur.). *Nature`s Economy. A History of Ecological Ideas. (2nd Edition)*, Cambridge University Press, Cambridge: 1994.

ZME Science. *Feral Children: Mind Blowing Cases of Children Raised by Animals*,
<https://www.zmescience.com/other/feature-post/feral-children/>, 20.7.2022.

<https://mingor.gov.hr/o-ministarstvu-1065/djelokrug/uprava-za-zastitu-prirode-1180/zasticena-podrucja/1188> Pristupljeno: 20.8.2022.

Životopis:

Lana Vlahović rođena je 17. ožujka 1997. u Zagrebu i od tada živi u Samoboru u obiteljskoj kući s roditeljima. U Samoboru završava Osnovnu školu Bogumila Tonija gdje sudjeluje u školskoj literalnoj grupi uz koju se uspješno prijavljuje na razne literalne natječe. Godine 2010. završava osnovnu Glazbenu školu Ferdo Livadić i Međunarodnu ljetnu školu za mlade glazbenike, *Youngmasters* svirajući gitaru. Aktivno se bavi sviranjem gitare i pjevanjem u školskom zboru, a sudjeluje i u *Vokalnom Ansamblu Samoborke* u trajanju od 2014. do 2015. godine.

Godine 2015. završava Školu primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu i stječe zvanje grafičke dizajnerice. Uz bogati program srednje škole sudjeluje na brojnim izložbama i radionicama, a 2016. godine volonterski sudjeluje na Design District festivalu u Zagrebu.

Nakon završetka srednje škole obavlja razne poslove do 2017. godine, kada upisuje redovni preddiplomski studij Filozofije i religijskih znanosti na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti, Sveučilišta u Zagrebu. Godine 2020. dobiva titulu sveučilišne prvostupnice filozofije i religiologije te odmah po završetku studija upisuje Diplomski studij filozofije na istome fakultetu.

Uz redovan studij radi studentski posao na poziciji Administratora ispitnog centra u sklopu Privatne gimnazije i ekonomske škole Katarina Zrinski u Zagrebu i Ispitnog centra Prometric. U slobodno vrijeme prati društvena i kulturna događanja, bavi se umjetnošću te voli boraviti u prirodi kroz šetnju i planinarenje. Tijekom vremena koje provodi u prirodi, kroz filozofske misli stečene obrazovanjem, pokušava podizati svijest o očuvanju okoliša u krugu svoje obitelji, prijatelja i poznanika.